

KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİNDE İSTANBUL KABİNELERİ VE İNGİLİZ İSTİHBARAT SERVİSİ

SALAHİ R. SONYEL

Bu yazımda, daha önce yayımlanmış olan yapıtlarımda¹ değinilmemiş ve özellikle İstanbul kabineleriyle ilgili olan, en önemli gördüğüm İngiliz İstihbarat Servisi raporlarını incelemeye çalışacağım. Ancak, 1918-19 yıllarını kapsayan raporlar daha önce yayımlanmış olduğu için², bu yazımda, 1920-22 yıllarını kapsayan raporlar üzerinde duracağım.

MEBUSAN MECLİSİ'NİN AÇILIŞI

1918-19 yıllarında İstanbul ve Anadolu'da kaydedilmiş olan olaylardan sonra³, Mebusan Meclisi'nin 12 Ocak 1920'de İstanbul'da açılışı, onun oturumlarını Anadolu'da yapmasını destekleyen Uluscularla İstanbul yönetimi arasındaki ilişkileri epeyi sarsmıştı. Uluscu milletvekillerin çoğunlukta olmasını hazmedemeyen Padişah, rahatsız olduğu özürünü öne sürerek Meclisin açılış töreninde hazır bulunmamış;⁴ açılış söylevini onun yerine İçişleri Bakanı Damat Şerif vermişti.

Bu arada, Hüseyin Rauf başkanlığındaki Uluscu grup, Ankara⁵ ile İstanbul arasındaki ilişkileri daha iyi bir duruma getirmek için elden geleni yapıyordu ve bu çabalarda bir ölçüde başarı sağlıyordu. Bu ilişkiler, 1920 yılı Ocak ayının sonuna doğru öylesine olumlu bir yönde gelişmişti ki, 28 Ocak'ta, Edirne mebusu Şeref Bey (Aykut), Misak-ı Milli'yi Meclisin gizli oturumunda okuyor ve Meclis bunu resmen kabul ediyordu⁶. Padişah da, 4 Şubat 1920 tarihli İrade-i Seniyye ile, 'idareten tard olunan' Mustafa Kemal'in ni-

¹ Bkz. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, TTK, Ankara, c. I, 1973, C. II, 1986; *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, TTK, Ankara, 1995.

² *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, s. 45, 153, II, s. 1-3, 6-8, 17, 25-27, 41-43, 55-57, 61, 63, 65-67.

³ *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi ...*, s. 70, 76, 84-85, 98-99, 107-108, 128-30, 140, 152-54, 162-64.

⁴ İngiliz Devlet Arşivi, FO 371/5165/E 330, İngiliz İstihbarat raporu, 14.1.1920.

⁵ Hey'et-i Temsiliye, 27 Aralık 1919'da Sivas'tan Ankara'ya taşınmıştı.

⁶ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, olağanüstü oturum, 17.2.1920; ayr. bkz. Cemal Kutay, *Mehmed Şeref Aykut*, İstanbul, 1985, s. 238-45; Nur Bilge Criss, *Istanbul under Allied occupation, 1918-1923*, Brill, Londra, 1999, s. 12.

şan ve madalyalarını iade ederek onun askerlikten çekilmiş sayıldığını ilân ediyordu⁷. Hüseyin Rauf, Mustafa Kemal'e 4 Şubat'ta gönderdiği telyazısında, hükümetle Uluscu mebuslar arasında yapılan görüşmeler hakkında bilgi veriyor; 7 Şubat'ta Ankara'da özel biçimde toplanan Hey'et-i Temsiliye, Rauf'un raporunu görüşüyordu⁸.

OSMANLI KABİNE TOPLANTILARI VE İNGİLİZ İSTİHBARAT SERVİSİ

Osmanlı yönetiminin en gizli sırlarına el koymayı amaçlamış olan İngiliz İstihbarat Servisi, bu sırada, Osmanlı kabinelerinin gizli toplantılarının tutanaklarının içeriğini, çeşitli ajanları ve İngiliz yandaşları aracılığıyla öğrenerek sürekli Londra'ya iletliyordu. Yine bu sırada seçimler oluyor ve Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de açılıyordu. 29 Ocak 1920 tarihli İngiliz İstihbarat raporuna göre, 11 Ocak'ta toplanan Osmanlı Bakanlar Kurulu (Hey'et-i Vükela)'nda söz alan kimi Uluscu Bakanlar, Padişahın ertesi gün açılacak olan Meclisi kişisel olarak açmaya karşı çıkmış olmasını eleştiriyor; veliaht veya şehzadelerden birinin onun yerini almasını öneriyorlardı.

Toplantıda hazır bulunan Tevfik Paşa, Padişahın Sadrazam tarafından temsil edilmesi için öncelik (evveliyet) olduğunu açıklayınca, kabine, Mebusan Meclisi'nin açılışında Padişahın tahttan yapacağı konuşmayı Ali Rıza Paşa'nın yapmasını karara bağlıyordu. Ayrıca, Reşit Bey'i, temaslarda bulunmak üzere, İtalya yoluyla Paris ve Londra'ya göndermek kararını almadan önce, Osmanlı Dışişleri Bakanının Bağlaşık yüksek komiserleriyle yapmakta olduğu görüşmelerin sonucunu beklemeyi yeğ tutuyordu.

Bu arada, eski Sadrazam İzzet Paşa'nın, kendi yönetimi günlerinde imzalanmış olan Mondros Bırakışması görüşmeleri hakkında sunmuş olduğu bir rapor okunuyordu. Bu raporda belirtildiğine göre, Amiral Calthorpe'la yapılmış olan görüşmeleri de içeren ayrıntılı bir rapor Senato (Ayan) başkanlığına gönderilmişti. Yine rapora göre, sözlü olarak kabul edilmiş olan kimi üstlenmelere saygı gösterilmemiş; bırakışmanın gerçek ruhuna sadık kalınmamış; Ferit Paşa kabinesi, bırakışmadaki kimi noktalardan yararlanma yoluna gitmemiş ve İzzet Paşa kabinesi, duruma ve zamanın gereklerine göre davranmıştı. Rapor, İzzet Paşa'nın yurduna olan görevinde başarısızlığa uğradığı yolundaki iddialara karşı çıkıyor ve onun bu konuda sorumluluk taşı-

⁷ FO 371/5165/E 262, İngiliz İstihbarat raporu, 22.1.1920.,

⁸ İbid., belge no. E 1428, İngiliz İstihbarat raporu, 19.2.1920.

madığını öne sürüyordu. Sonuçta kabine, konunun, Tevfik, İzzet ve Damat Ferit Paşalar arasında görüşülmesi kararını alıyordu⁹.

MEBUSAN MECLİSİNİN AÇILIŞINDAN SONRAKİ GELİŞMELER

11 Şubat tarihli İngiliz İstihbarat raporuna göre, Uluscuların İstanbul kabinesi üzerindeki etkileri sayesinde, son günlerde, kabinede kimi değişiklikler yapılmıştı. Bu değişikliklere Mebusan Meclisi tarafından 7 Şubat'ta koşullu olarak güven oyu verilmişti. Bu koşula göre, İçişleri, Dışişleri ve Adalet Bakanlarının istifaları talep edilecekti. Bunun üzerine, İçişleri Bakanı hemen istifa ederek görevini müsteşarına devrediyor; 8 Şubat'ta Ticaret ve Tarım Bakanıyla, Adalet ve Dışişleri Bakanları da istifa ediyorlardı. Onların yerlerine şu atamalar yapılıyordu: İçişleri Bakanı, İttihat ve Terakki günlerinde İstanbul valisi, daha sonra Bağdat ve Bursa valisi Hazım Bey; Dışişleri Bakanı, Bükreş'teki Osmanlı eski büyükelçisi Sefa Bey; Adalet Bakanı, o Bakanlıkta eski baş müdür Kâzım Bey; Ticaret ve Tarım Bakanı, eskiden Ticaret genel müdürü Reşat Bey. Böylece, Uluscular, tüm kabineyi büsbütün yıkmadan, kendilerine karşı Bakanları kabineden uzaklaştırmayı başarıyorlardı¹⁰.

OSMANLI BAKANLIKLARININ YENİDEN ÖRGÜTLENMESİ

İstanbul'daki İngiliz yüksek komiseri Amiral Sir John de Robeck, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na, 19 Şubat'ta gönderdiği kapalı telyazısında, Sadrazamın, Osmanlı Bakanlıklarını Robeck'in 6 Ocak'ta önermiş olduğu biçimde yeniden örgütlemek için, kendi inisiyatifiyle bir plan ortaya koymaya hazırlanmış olduğunu ve bunu, bir ay sonra yeni bütçe ile Meclise sunacağını bildiriyordu. Bu plana göre, Ticaret ve Bayındırlık Bakanlıkları kaldırılarak onların yerine tek bir Bakanlık olarak yeni Ekonomik Kalkınma Bakanlığı kurulacaktı. Sadrazam, limanları Ulaştırma Dairesi'nin yetkisine verecekti. Robeck, telyazısına şöyle son veriyordu: 'Ekonomik Kalkınma Bakanlığı'nın İngiliz denetimine verilmesi bana çok önemli görünüyor'¹¹. Bu sırada, Maliye, Eğitim ve Bayındırlık Bakanlarıyla Uluscu parti arasında görüş ayrılıkları başgösterdiği için, İngiliz İstihbaratı, onları makamlarında pek güven içinde görmüyordu¹².

⁹ İbid., belge no. E 652, İngiliz İstihbarat raporu, 29.1.1920.

¹⁰ İbid., belge no. E 1509, İngiliz İstihbarat raporu, 11.2.1920.

¹¹ FO 371/5199/E 876, Amiral de Robeck'ten Dışişleri Bakanlığı'na kapalı telyazısı, İstanbul, 19.2.1920.

¹² FO 371/5166/E 1782, de Robeck'ten Curzon'a gizli yazı, 3.3.1920; ilişikte, 26.2.1920 tarihli İngiliz gizli İstihbarat raporu.

İSTANBUL'UN RESMEN İŞGALİ

1920 yılı Ocak ayında, Bağlaşık yüksek komiserleri, Çukurova (Kilikya)'nın her yanında patlak veren Türk-Fransız-Ermeni olayları yüzünden, Ali Rıza Paşa kabinesini erkten düşürerek Damat Ferit'i yine işbaşına getirmeye çalışıyor, sonunda kabine 3 Martta erkten çekilmek zorunda kalıyordu. Padişah Vahdettin, 8 Mart'ta Sadrazamlığa, Ali Rıza Paşa kabinesinde Donanma Bakanlığı yapmış olan Salih Paşa'yı getiriyordu.

İngiliz İstihbarat Servisi'nin görüşünce, Salih Paşa kabinesinin erke geçmesi Padişah için bir başarıydı, çünkü Uluscular büsbütün ulusal bir yönetim kurulmasında diretiliyorlardı. İstihbarat raporu şöyle sürüyordu: 'Padişah, yansız bir hükümet kurulmasını talep etmektedir ve Uluscuların eylemlerini olağan içinde bastırmak niyetindedir. Yararlı olacağını düşünse, Sadrazamlığa Damat Ferit'i getirecekti. Ancak, Uluscuların eylemleri yüzünden böyle bir yönetimin Türkiye'nin iç bölgelerinden tecrit edilmiş olacağını ve bu hükümete askeri ve siyasi bir tehdit oluşturan Ulusal Akım'la başa çıkmak için askeri güç verilmedikçe onun hiçbir değeri olamayacağını sezmişti. Damat Ferit'in, kendisine yetki verilse, Ulusal Akım'a karşı koymak ve ona karşı bir rejim kurmak amacıyla, kabinesine Hamdi Paşa ile Ali Kemal'i de alacağını iyi bilen Padişah, Bağlaşıkların desteği olmadan böyle bir davranışta bulunamayacağını anlamıştı'¹³.

Salih Paşa kabinesi atanmadan önce, İstanbul'daki Uluscular arasında, Padişahın Sadrazamlığa Damat Ferit'i getirmesi olasılığı kaygısı egemendi, çünkü Damat Ferit'in Ulusculara karşı önlemler alacağını seziyorlardı. Dolayısıyla, Uluscu mebusları korumak için önlemler alınıyor ve 5 Mart'ta, Felah-ı Vatan Grubu delegeleri Saraya giderek, Padişaha, Damat Ferit'in Sadrazamlığa getirilmesinin ülkede ciddi olaylar çıkmasına neden olacağı uyarısında bulunan bir belge sunmuşlardı. Padişah delegeleri kabul etmemiş, ama belgenin bir sureti ve Sadrazamlığa Salih Paşa'nın getirilmesi önerisi, Saraydaki bir mabeyinciye verilmiş ve Padişah, konuyu inceleyeceğine dair, aynı aracı vasıtasıyla yanıt vermişti.

Bu sırada, yeni bir Sadrazam atamak sorumluluğunu dilemeyen Padişah, başlıca partilerin temsilcilerini 6 Mart'ta Sarayda düzenlenen Devlet Konseyi (Şur'ay-ı Devlet, Danıştay)'ne çağırıyor ve bu konudaki sorumluluğu, toplantıya kaulanlara yükliyordu. Uzun süren tartışmalardan sonra, Salih Paşa'nın

¹³ FO 371/5166/E 2610, İngiliz İstihbarat raporu, 10.3.1920.

Sadrızamlığı altında, Uluscuların da kabulleneceği bir kabine kurulması konusunda karar alınıyordu. Kabineye atanacak olan Bakanlar konusunda Salih Paşa ile Uluscu önderler arasında güçlükler başgösteriyor; 9 ile 10 Mart tarihlerinde oturum yapan Mebusan Meclisindeki Felah-ı Vatan Grubu'nun çoğunluğu kabineye güven oyu vermek kararını alıyordu¹⁴.

Yine bu sırada, Bağlaşıklar, Çukurova olayları, Kemalistlerin kendilerine karşı meydan okuyuşu ve Türklere ağır barış koşullarını zorla kabul ettirme olasılığı yüzünden 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal ediyor ve Salih Paşa yönetimini baskıya tabi tutuyorlardı. Bağlaşık Devletler, Osmanlı hükümetini ülkenin her yanında Ulusal Akım'ı yadsımaya çağırıyordu. Kabine, bu konuda bir bildiri taslağı hazırlıyor, ama Bağlaşıklar bu taslağı kabullenmiyordu. İngiliz İstihbarat raporlarına göre, yine bu sırada, Mustafa Kemal, Salih Paşa'ya gönderdiği tarihsiz bir yazıda onu şöyle uyarıyordu:

*'Size şu son uyarıda bulunuyorum: İstifanızdan sonra Ferit Paşa'nın iktidara çağırılması, bu ülke için oldukça zararlı ve tehlikeli olacaktır. Ferit Paşa iktidara gelirse, ulusun çoğunluğunu oluşturan Anadolu, başkentle olan ilişkilerini kesecek ve kendi güvenliği için savaşmak zorunda kalacaktır. Ferit Paşa, ulusumuzun ve ülkemizin çıkarları zararına ne denli barış aktederse etsin, ulusun çoğunluğunca kabul edilmeyecektir. Anayasa ilkelerine göre burada [Ankara'da] sorumlu bir komite kurmuş bulunuyoruz. Bu husus bilginize sunulmaktadır*¹⁵.

Ancak, Salih Paşa ve kabinesi 2 Nisan'da erkten çekilmek zorunda kalıyordu. Padişah, kabinenin istifasını kabulleniyor ve Damat Ferit'i, yeni kabineyi kurmakla görevlendiriyor; ona, büsbütün partiler üstü bir kabine kurmasını öneriyordu. Bunun sonucu olarak, 5 Nisan'da, çoğunlukla renksiz politikacılar tarafından oluşan zayıf bir kabine kuruyordu. Tüm Bakanlar, kendi yetenek ve karakterlerinden çok, Padişaha olan bağlılıkları yüzünden atanmışlardı¹⁶.

14 Nisan 1920 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre, Damat Ferit kabinesi, büsbütün İngiliz yandaşı bir politika sürdürüyordu. Ferit, Türkiye'deki tüm davranışları İngiltere'nin yöneteceğine ve İngilizlerin direktiflerine

¹⁴ İbid., belge no. E 2784, İngiliz İstihbarat raporu, 11.3.1920.

¹⁵ FO 371/5167/E 4346, İngiliz İstihbarat raporu, 7.4.1920; belge İngilizceden çevrilmiştir.

¹⁶ FO 371/5046/E 3393, Genel Karargâh'tan İngiliz Harbiye Bakanlığı'na gizli yazı, İstanbul, 13.4.1920.

göre hareket edilirse, Avrupa'nın Türkiye'ye karşı olan tutumunda bir iyileşme olacağına inanıyordu¹⁷.

DAMAT FERİT KABİNESİNDE ANLAŞMAZLIK

22 Nisan 1920 tarihli İngiliz gizli İstihbarat raporuna göre, Damat Ferit kabinesinin Ulusculara karşı bildiri ile Şeyhülislâm Dürrizade'nin fetvası 15 Nisan'da Anadolu illerine dağıtılıyor; Uluscuların Padişaha biat tarihi 22 Nisan'a dek uzatılıyordu. Bu sırada, Ulusculara karşı uygulanacak yöntem konusunda Damat Ferit kabinesinde görüş ayrılıkları başgösteriyordu. Bu konu, 17 Nisan'da Sarayda yapılan bir toplantıda geniş ölçüde görüşülmüştü. Kabinenin bir bölümü, Rize, Samsun, Trabzon ve öteki limanlardan Kemalistlere karşı asker gönderilmesini ve mümkünse Bağlaşıkların askerlerinden yararlanılmasını destekliyordu. Öteki bölümü ise, buna ve özellikle Bağlaşık askerleri gönderilmesine karşı çıkıyor; Anadolu'da Müslümanlar arasında Ulusculara karşı duyular egemen olduğunu ve bu duygulardan yararlanmak için oraya hocalar ve propagandacılar gönderilmesini destekliyordu.

Kabinenin daha etkili bölümü, jandarma ve gönüllülerden oluşan bir güç kurulması ve bu gücün bir kısmının Ahmet Anzavur Paşa'nın emrine verilmesi kararını alıyor; bu gücün oluşumu konusunu inceleyecek bir komisyon kuruluyordu. Komisyonun üyeleri şunlardı: Hamdi, Nazif, Osman Rifat, Süleyman Şefik, Arif ve Kara Sait Paşalar. Ancak, İngiliz İstihbarat raporuna göre, hükümet, bu güce ve özellikle subaylara pek güvenmiyordu. Osmanlı Savunma Bakanlığında görevli olan ve çoğunluğu subaylardan oluşan yetkililerin Ulusculara sempatipleri vardı. Bu da gerekli hazırlıkların yapılmasını engelliyordu. Aynı zamanda, Ali Galip ve ona eşlik edecek olan Kürt öğelerle hocalardan oluşan bir kurulun, propaganda amaçları için, Trabzon'a gönderilmesi karar altına alınıyordu¹⁸.

21 Nisan tarihli İstihbarat raporuna göre, Damat Ferit, Ulusculara karşı, o sırada var olan düzensiz güçlerin seferber edilmesinden yanaydı; oysaki Reşit Bey, jandarmalardan oluşan özel bir güç örgütlenmesini ve eyleme geçmeden önce bu gücün ya İstanbul veya dolaylarında silâhlendirilerek eğitilmesini öneriyor; aynı zamanda, daha önce Uluscuları desteklemiş olan, ama o sırada onların programını kuşkuyla karşılayan kıdemli subayları hü-

¹⁷ FO 371/5167/E 4510, İstihbarat raporu, 14.4.1920.

¹⁸ İbid, belge no. E 5072, İstihbarat raporu, 22.4.1920.

kümeti desteklemeye inandırmanın önemine değiniyordu. Damat Ferit bu konuda asabiyet gösteriyor; tüm bu subayların, daha sonra ihanet işlemek amacıyla hükümete biat etmemeleri olasılığından kaygılanıyordu¹⁹.

ANKARA İLE İSTANBUL'U BARIŞTIRMA ÇABALARI

13 Mayıs 1920 tarihli İngiliz İstihbarat raporuna göre, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin 8 Mart'ta yapılmış olan genel toplantısına katılanların çoğunluğu, Ulusal güçleri, gönüllü erler kullanarak dağıtmanın olanaksız olduğu konusunda anlaşmaya varıyor ve Sadrazama, Uluscularla kısmen anlaşmaya varmasını salık vermek kararını alıyorlardı. Toplantı sırasında kaleme alınmış olan bir yazıda, kendi önerilerine göre davranılırsa, hükümete karşı olan 'haklı' düşmanlığın giderilebileceği vurgulanmıştı. Sadrazam, 9 Mayıs'ta kimi mebuslardan oluşan bir delegasyonu kabul ederek onlarla durumu görüşüyor; ama bu mebuslar Sadrazama güvenmiyorlardı.

Kabine, bu sırada, Uluscularla kısmen anlaşmaya varmak kararını alıyor; Nurettin Paşa'ya, onlarla ilişki kurmaya çalışması öneriliyor; o da, Uluscuların Sivas Kongresinde örgütlemiş oldukları Hey'et-i Temsiliye ile 2 Mayıs'ta temas kurmayı başarıyordu. Kendisine, daha önce İstanbul'dan Anadolu'ya geçmiş olan General Fevzi Paşa karşılık vererek Anadolu'daki durumu anlatıyor ve 23 Nisan'da Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmış olduğunu bildiriyordu.

Hürriyet ve İtilaf Partisi'yle muhtemelen Padişahın baskısı üzerine, Damat Ferit, görünürde Uluscularla görüşmelerde bulunarak, onları, koşulsuz olarak İstanbul hükümetine biat etmeye çağırmayı denemek amacıyla Nurettin Paşa'yı Anadolu'ya göndermek kararını almıştı. Uluscuların biatına karşılık olarak genel af ilân edilecek, ama, İttihatçılarla ilişkileri olanlar, kırım ve yer değiştirme (tehcir)'lerde parmağı olanlar bu aftan yararlanamayacaktı. Böylece, tüm ülkenin, Taht'ın ve Halifenin çevresinde birleşerek, İzmir'le Trakya sorunlarının Türkler yararına çözümleneceğine inanılıyordu²⁰.

Ancak, Damat Ferit, Uluscularla gerçekten bir anlaşmaya varmak niyetinde değildi. Nurettin Paşa ile Uluscu önderler arasında Mudanya'da yapılması beklenen görüşme, Damat Ferit'in müdahalesiyle yapılmıyordu. 12 Mayıs 1920 tarihli İstihbarat raporuna göre, Damat Ferit kabinesi, Sadrazamın tutumu yüzünden günden güne zayıflıyordu. Padişahın Sadrazama olan gü-

¹⁹ İbid., belge no. E 5255, İstihbarat raporu, 21.4.1920.

²⁰ FO 371/5168/E 6151, İstihbarat raporu, 13.5.1920.

veni de azalıyordu. O günlerde huzura çıkmayı dileyen Damat Ferit'i Padişah kabul etmiyor; kendisiyle görüşmek istediği konuyu yazılı olarak sunmasını buyuruyordu. Başkentteki birçok siyasi öğeler de kabinenin siyasetinden memnun değillerdi²¹.

Durum bu kertede olmakla birlikte, Damat Ferit, Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un, ileride Türklere Sev'r'de zorla kabul ettirilecek olan barış koşullarını 13 Mayıs'ta Yunan Millet Meclisi'nde açıklamasından sonra, kendi yakınlarının Ankara ile İstanbul'u barıştırma çabalarına göz yumuyordu²².

Bu arada, 15, 17 ve 18 Mayıs'ta oturum yapan İstanbul kabinesi barış koşullarını görüşüyordu. 27 Mayıs tarihli İngiliz gizli İstihbarat raporu, bu görüşmeler, yönetimle Uluscular arasındaki ilişkiler ve Padişahın barış koşullarına karşı tutumu hakkında ayrıntılı bilgi veriyordu. Bakanlar, barış koşulları taslağının o günkü biçimiyle imzalanmasına oybirliğiyle karşı çıkıyordu. Bu koşulların özeti basında yayımlanana beri, hükümete, aralarında senatörler ve ulema da bulunan birçok kişiler tarafından yazılar gönderilmişti. Özellikle ulema mensupları, bu koşulların İslâm'a meydan okuduğu görüşünü öne sürüyordu.

Kabine, antlaşmayı imzalamamanın getirmesi olası sonuçlar üzerinde de duruyor; Ulusal Akım'ın daha da genişleyerek durumu kötüleştirmesi ve Sovyet Rusya yönetiminden yardım alabilmek için Uluscuların, Bolşevizm'in Türkiye'ye sızmasını körüklemesi ve bu denli olayların Avrupa'da da olaylar çıkmasına neden olması ihtimali üzerinde duruyordu. Yine kabinede, Fransa, Amerika ve özellikle İtalya'da İngiliz siyasetine karşı meyillerden söz ediliyor; bu durumdan büsbütün yararlanabilmek için İslâm Dünyası'nın ayağa kaldırılması gerektiği ve bunun İngiliz gücünü ve saygınlığını azaltacağı noktasında anlaşmaya varılıyordu.

Paris'teki Osmanlı delegasyonunun bir üyesi tarafından gönderilmiş olduğu söylenen gizli bilgiye göre, Tevfik Paşa, barış görüşmelerini olanak içinde geciktirmek için elden gelenin yapılması önerisinde bulunmuş; Fransa ile İtalya'nın Türk dileklerini desteklemeye söz verdiklerini eklemiştir. Babıali'de görünürde inanıldığına göre, Fransız ve İtalyan yüksek komiserleri, gerçek barışın ancak Uluscularla görüşmelerde bulunmakla sağlanabi-

²¹ İbid., belge no. E 5861, İstihbarat raporu, 12.5.1920.

²² FO 371/5169/E 7375.

leceğini kendi hükümetlerine bildirmişlerdi. Anlaşılan, Padişah, Tevfik Paşa'ya göndermiş olduğu bir mesajda, tüm ulusun destekleyemeyeceği barış koşullarının değiştirilmesi için Paris ve Londra'da elinden geleni yapmasını ve Padişahın, Türkiye'yi savaşa sokmaktan ve kendi denetimi dışındaki olaylardan sorumlu tutulamayacağını anlatılmasını öneriyordu.

Kabinenin 22 Mayıs günkü oturumunda Sadrazam Damat Ferit şu açıklamayı yapıyordu: 'Ulusculara karşı kurulmuş olan hükümet güçlerine komuta eden Süleyman Şefik Paşa, askeri amaçlar için kendisine ayrılmış olan TL. 10.000'sini nasıl harcadığına dair hesap gösteremediğinden görevinden uzaklaştırılmıştır. Yerine, Tümgeneral Suphi Paşa atanmıştır'²³.

İngiliz İstihbarat Servisi, bu sırada Ankara ile İstanbul'u barıştırma çabalarına büyük önem vermeyi sürdürüyordu. 3 Haziran tarihli İngiliz İstihbarat raporuna göre, Tevfik Paşa, Damat Ferit'e göndermiş olduğu ve İngilizlerin eline geçen telyazılarında, hükümet imkânsız olanı istememek koşuluyla, barış koşullarında Osmanlı hükümeti yararına değişiklik yapılmasının olanaksız olmadığını; Türkler, İtalyanların desteğini sağlarsa, Fransızların da olanak içinde onlara yardımcı olacaklarını öğrenmiş bulunduğunu bildiriyor ve barış koşulları konusunda Türkiye'de, tüm gruplar arasında birlik kurabilmek için Ulusculara karşı başlatılmış olan eylemlerin durdurulmasını salık veriyordu.

Tevfik Paşa, ayrıca, Osmanlı kuruluna mensup olan ve barış koşullarını İstanbul'a götüren iki delegeye, Sadrazama şu bilgiyi vermelerini önermişti: Bağlaşıklar, siyasi nedenlerden ötürü antlaşmanın metnini kabullenmek zorunda kalmakla birlikte, Fransızlarla İtalyanlar koşulların genellikle kabule şayan olmadığını ve değiştirilmeleri gerektiğine inandıklarını öğrenmiş bulunuyordu. Tevfik Paşa'ya bakılacak olursa, Fransızlarla İtalyanlar, kendi siyasi ve ekonomik çıkarlarını güvence altına alabilmek için, kendileriyle işbirliği yapacak güçlü bir Türkiye'nin varlığını gerekli görüyorlardı. Yine Tevfik Paşa'ya göre, Fransız yönetimi, Türkiye ile Yunanistan'ın arasını bulmaya çalışıyordu. Sadrazam, bu mesajdan çok memnun oluyor; barış antlaşmasının değiştirilmesinin olanak içinde olduğunu ve yeni bir antlaşmanın kaleme alınması gerektiğini iddia ediyordu²⁴.

²³ FO 371/5169/E 6939, İstihbarat raporu, 27.5.1920.

²⁴ İbid., belge no. E 6955, İstihbarat raporu, 3.6.1920.

YENİ YUNAN SALDIRISI

Bu sırada, İzmir bölgesindeki Yunan ordusu, Bağlaşık Yüksek Konseyi'nin Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos aracılığıyla vermiş olduğu buyruk üzerine, Kemalist askeri birlikleri dağıtmak; İzmir-Bandırma demiryolunu ele geçirmek ve gerçekte, Türkleri, barış koşullarını kabule zorlamak amacıyla, 25 Haziran'da saldırıya geçiyordu²⁵. Bunun ardından, yarı örgütlenmiş ve güçsüz Uluscu birliklerle Yunan ordusu arasında kanlı bir boğuşma başlıyor; Temmuz'un sonuna doğru Yunanlılar, Bursa, Bandırma, Alaşehir ve Balıkesir'i işgal ediyorlardı²⁶.

Uluscularını durumu o kadar kötüydü ki, Ankara yönetimi, başkenti Sivas'a taşımak kararını alıyordu²⁷. 8 Temmuz tarihli İstihbarat raporuna göre, Yunan ordusunun Anadolu'da olağanüstü sür'atle ilerleyişi, Türk çevrelerinde gerginlik ve umudsuzluk yaratmış; Ankara'da Mustafa Kemal'e karşı 'daha ılımlı' bir grup oluşmasına yardımcı olmuştu. Ahmet İzzet Paşa'dan bu grubun İstanbul'da önderi olması ve başarı sağlanırsa, Sadrazam olması rica edilmiş; ama politikaya karışmayı dilemediği ve Padişahın bilgisi olmadan ve onayı alınmadan herhangi bir davranışta bulunamayacağı özürüyle buna karşı çıkmıştı²⁸.

15 Temmuz tarihli istihbarat raporuna göre, Uluscuların eylemlerinden epeyi rahatsız olan Padişah, Mustafa Kemal'e 25 Haziran'da gönderdiği yazıda, onu, ülkenin 'yüce çıkarlarını korumak' amacıyla hükümet tarafından alınmış olan önlemlere boyun eğerek, ülkeyi felâkete sürüklemekte olan ayrılık ve düşmanlığa son vermeye ve askeri güçlerini hükümetin emrine vermeye çağırıyordu. Padişah, Devletin o sırada yıkımının kaçınılmaz olmasına karşın, halkı, içine düşmüş oldukları çıkmazdan kurtarmanın tarihi bir görev olduğunu vurgulayarak, Uluscuları bu güç görevde yardımcı olmaya; güçlükler çıkarmaktan sakınmaya ve nihai başarıyı zedelememeye çağırıyor; kötü eylemlerine rağmen, pişmanlık duyan her uyruğuna, sevgi ve genel af uygulamaya hazır olduğunu bildiriyordu.

Aynı gün (25 Haziran), Nurettin Paşa aracılığıyla Ulusculara bir yazı gönderen İçişleri Bakanı Reşit Bey de, Uluscuları, Halife çevresinde toplana-

²⁵ FO 371/5133/E 7019, de Robeck'ten Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 22.6.1920.

²⁶ *Documents on British Foreign Policy (DBFP)*, c. VIII, s. 102.

²⁷ Feridun Kandemir, *Mustafa Kemal, arkadaşları ve karşıdakiler*, İstanbul, 1964, s. 84-86.

²⁸ FO 371/5170/E 8940, İstihbarat raporu, 8.7.1920.

rak, Avrupa'yı hükümetçe imzalanacak tüm antlaşmaların uygulanacağına inandırmanın önemine değiniyor; Uluscuların eylemlerinin ülkenin mahvını daha da çabuklaştırdığını; hükümetle Uluscuların amaçları büyük ölçüde uyum içinde olduğuna göre, isyanı sürdürmenin yurtseverlik ve mantıkla bağdaşamayacağını vurguluyordu²⁹.

Ancak, tüm bu çabalar bir sonuç getirmiyordu. 1 ve 2 Temmuz tarihli İstihbarat raporlarına bakılacak olursa, Damat Ferit, İstanbul'da yayımlanan *L'Bosphore* gazetesinin yönetmeni M. Paillares ve Osmanlı Mebusan Meclisinde Trakya eski mebusu M. Kozmitis aracılığıyla, Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos'la İzmir konusunda gizli bir görüşme sağlamaya çalışıyor, ama başarı sağlayamıyordu, çünkü Kozmitis, Yunanistan'ın Trakya'ya ilişkin olarak özveride bulunduğunu, ama İzmir'den vazgeçemeyeceğini kesirip atıyordu³⁰.

SEVR ANTLAŞMASI İMZALANIYOR

Osmanlı hükümetine zorla kabul ettirilecek olan barış antlaşmasının hazırlıklarıyla ilgili gelişmeler, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika* adlı yapıtında geniş ölçüde incelenmiştir³¹. Bu antlaşma tasarısı nedeniyle güç durumunda kalan Damat Ferit, ilkin, ne olursa olsun, antlaşmayı imzalamayacağını; Osmanlı tezini savunmak amacıyla bizzat Paris'e gideceğini açıklıyordu³². Paris'e gidince, gönderdiği ilk mektup, kabinenin 10 Temmuz günkü oturumunda görüşülüyordu. Damat Ferit, bu mektubunda, Bağlaşık Devletlerin tutumu ve Anadolu'daki 'isyan' gözönünde tutularak antlaşmanın imzalanmasını salık veriyor; kabine toplantısında bulunanlar üzerinde derin bir izlenim bırakıyordu.

Bunun üzerine, Dışişleri Bakan vekili İhsan Bey, ülkenin tek umudunun İngiltere'nin önerilerine uymak olduğu görüşünü öne sürüyordu. Reşat Bey bu görüşe katılıyor, ama İngilizlerin desteğini sağlamak için yapılan son deneyde başarı sağlanamadığını; antlaşma imzalanırsa, hükümetin, Yunanlıların Anadolu'yu işgal etmelerine izin veren bir politikayı onaylamakla suçlanacağını vurguluyordu. Kabine, oturumlarını ertesi güne erteliyor; 11 Tem-

²⁹ İbid., belge no. E 9649, İstihbarat raporu, 15.7.1920.

³⁰ İbid., belge no. E 8567 ve FO 371/5272/E8975, İngiliz gizli İstihbarat raporları, 1 ve 2.7.1920.

³¹ Türk Tarih Kurumu, Ankara, II, 1986, s. 74 vd.

³² FO 371/5168/E6631, İstihbarat raporu, 20.5.1920.

muz günkü oturumda, Padişahın, Osmanlı barış delegasyonu dönünceye dek hibir karar alınmaması görüşünde olduğu aıklanıyordu³³.

Damat Ferit, 14 Temmuz'da Paris'ten dönünce tutumunu değiştiriyor; görüşlerini 'Anadolu'daki aşırı eğilimlilere' kabul ettirmesi iin kendisine izin verilirse, antlaşmayı imzalamaya gönüllü olduğunu aıkliyor; antlaşma imzalanmazsa, ülkenin yok olmasına yol aacağına inanıyor; bu konuda, İstanbul'daki İngiliz yüksek komiseri Sir John de Robeck'e bilgi veriyordu³⁴. Damat Ferit, kabinenin 15 Temmuz günkü oturumunda, barış antlaşması konusunda karar alabilmek iin bir Saltanat şurası aağrılmasını öneriyor; nerisi kabul ediliyordu. Kabine, ayrıca bu şuraya aağrılacak olan kişilerin listesini hazırlama görevini Dışışleri Bakan vekiline veriyor, ama Kemalist yandaşların bu listeye alınmamasına büyük dikkat gösterilmesi yneriliyordu.

Yine Damat Ferit, Padişaha sunduğu 16 Temmuz 1920 tarihli andata, hükümetin, Bağlaşıklara mukabil öneriler sunduğunu, ama, Kemalistlerin Mersin ve İzmit'teki eylemlerinin, Bağlaşıklardan ödün alma umuduna darbe indirdiğini; silha sarılmak söz konusu olmadığına ve ekonomik durum epeyi bunalımlı olduğuna göre, antlaşmayı imzalamanın ve bazı haklar sağlamanın gerekli olduğunu vurguluyor; örneğin, barış ve güvenliği korumak iin, yabancı denetimi altında olsa bile, askeri g bulundurma; kapitlasyonların, ancak onlara sahip olan uluslara münhasır kalması; Türk egemenlik haklarının korunması; devletin güvenliğini sağlamak iin hudutların saptanması gibi. Sadrazam, uyguladığı politika başarısızlığa uğrarsa görevinden ekileceğini anıştırıyordu (ima ediyordu).

Damat Ferit'le, o sırada Bağlaşıklardan ödün koparmak iin Paris'te bulunan Reşit Bey arasında görüş ayrılıkları vardı. Ayrıca, Damat Ferit'in bir sınıır buhranı geirmekte olduğu ve kötü niyetli kişilerin etkisi altına girdiği, İngiliz İstihbaratunca saptanıyordu. Bu sırada Reşit Bey'den gelen bir telyazısında, antlaşma imzalanmazsa, Padişahla hükümetin Anadolu'ya taşınmaları gerekeceği uyarılıyordu. 19 Temmuz gecesi Yıldız Sarayı'nda yapılan özel toplantıda, antlaşmanın kesinlikle imzalanması kararı alınıyor; bu karar Padişahca onaylanıyordu. Toplantıda hazır bulunan Rıza Tevfik ve Hadi Paşa'ya, Paris'e giderek antlaşmayı imzalamaları iin hazırlanmaları bildiriliyordu. Toplantının sonuna doğru uzun bir konuşma yapan Damat Ferit, İn-

³³ FO 371/5170/E 9649, İstihbarat raporu, 15.7.1920.

³⁴ FO 371/5053/E 8431; *Documents on British Foreign Policy*, 1/XIII, s. 102, de Robeck'ten Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 16.7.1920.

giltere ile dostluk kurulmasının gerekli olduğunu ve bunun yakında gerçekleşeceğini iddia ediyordu³⁵.

Böylece, İstanbul hükümeti, barış antlaşmasını Ankara'nın onaylamayacağını anlayarak, Padişahı, 22 Temmuz'da Yıldız Sarayı'nda bir Saltanat Şurası çağırmasına inandırıyor ve bu denli bir antlaşmayı imzalamanın sorumluluğunu, bu Şura aracılığıyla, geniş bir kitleye yaymak yoluna gidiyordu³⁶. Aralarında eski Bakanlar, senatörler ve generaller bulunan ve 50'ye yaklaşık seçkin davetlilerden oluşan Saltanat Şurası'nda Sadrazam Damat Ferit, tartışma veya eleştiri yapılmasına izin vermiyor; barış antlaşması imzalanmazsa, Yunan ordusunun Anadolu'yu işgal edeceği uyarısında bulunarak, toplantıda hazır bulunanlara, antlaşmayı kabul edip etmedikleri sorusuna yanıt vermekle yetinmelerini hatırlatıyordu. Şura'da hazır bulunan Padişah, antlaşmanın imzalanmasından yana olanların ayağa kalkmalarını buyuruyor; Mareşal Rıza Paşa dışında tüm davetliler ayağa kalkarak antlaşmayı kabullendiklerini belirtiyorlardı. Ertesi gün, İstanbul hükümeti, senatörlerden Hadi Paşa ve Rıza Tevfik'le Bern'deki Osmanlı büyükelçisi Reşat Halis'e, Osmanlı muhahasları olarak Barış Konferansı'na gidip antlaşmayı imzalamaları için yetki veriyordu³⁷.

Aynı gün, Velihaht Abdülmecit, Padişaha gönderdiği bir yazıda, Damat Ferit'i sert biçimde eleştiriyor; Saltanat Şurası'na karşı çıkıyor ve Anadolu ile bir anlaşmaya varılmasını öneriyordu; ama Padişah ona yanıt vermiyordu. İngiliz İstihbarat Servisi, hem Abdülmecit'i ve hem de Ferit'in öteki rakibi Reşit Bey'i, 'Fransız çevreleriyle ilişkileri olan kişiler' olarak nitelendiriyordu. Anlaşılan, Sadrazam, kendisi Paris'te iken, kısmen Türk işletmesi olan Boğaz Gemicilik Şirketi (*Bosphorus Steamer Company*)'ni bir Fransız sendikasına aktarmayı deneyen İçişleri Bakan vekili Reşit Bey'le Devlet Şurası başkanı Ethem Bey'in bu konudaki işlemlerini son günlerde iptal etmişti³⁸.

Tüm bu eleştiri ve saldırılara ve kabinedeki ayrılıklara dayanamayan Damat Ferit, 30 Temmuz'da görevinden çekiliyor, ama ertesi gün yine yeni hükümeti kurmakla görevlendiriliyordu. Ferit, yeni kabinede Sadrazamlığa ek olarak Savunma (Harbiye) Bakanlığını da vekâletine alıyor; Sabri Efendi

³⁵ FO 371/5170/E 10014, İstihbarat raporu, 22.7.1920.

³⁶ İbid., belge no. E 10707, İstihbarat raporu, 29.7.1920.

³⁷ FO 371/5053/E 8788, de Robeck'ten Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 23.7.1920; ilişikte, Damat Ferit'in notası - alındığı tarih 22.7.1920.

³⁸ FO 371/5170/E10335, İstihbarat raporu, 4.8.1920.

Şeyhülislam, Reşit Mümtaz Paşa İçişleri Bakanı, Rüşdü Efendi Adalet Bakanı, Nazır Bey Maliye Bakan vekili, Rıza Tevfik Devlet Şurası başkanı, Hamdi Paşa Donanma Bakan vekili, General Zeki Paşa Bayındırlık Bakanı, Hadi Paşa Eğitim Bakanı, Cemal Bey Tiaret Bakanı ve General Hilmi Paşa da Evkaf Bakanı olarak atanıyorlardı³⁹. Bu 5. Damat Ferit kabinesi çoğunlukla 'evetçi' Bakanlardan oluşuyor; böylece, antlaşmanın imzalanması işlemi sırasında kabinenin oybirliğiyle iş görmesi güvence altına alınmış oluyordu⁴⁰.

10 Ağustos'ta Sevr Antlaşması imzalanıyor; Türkiye'nin her yanında üzgünlük yaratıyor; öfkeyle karşılanıyordu⁴¹. Antlaşma imzalanır imzalanmaz, Bağlaşık Yüksek Konseyi, Yunan harekâtına son verilmesini buyuruyordu⁴².

AĞUSTOS VE EYLÜL AYLARINDA YAPILAN OSMANLI BAKANLAR KURULU TOPLANTILARI

2 Eylül 1920 tarihli İngiliz gizli İstihbarat raporunda, 21 Ağustos'ta yapılmış olan Osmanlı Bakanlar Kurulu toplantısı hakkında ayrıntılı bilgi veriliyordu. Bu toplantıda, Anadolu'ya gönderilecek olan tedib kuvvetleri (cezalandırıcı güçler) konusu görüşülüyor; Savunma ve Maliye Bakanlarının önerileri üzerine, bu güçler için Savunma Bakanlığı bütçesine TL 20.000 tutarında bir masraf kalemi konulması oybirliğiyle kabul ediliyordu⁴³.

İstanbul kabinesi, 23 Ağustos günü oturumunda, Kemalistlere karşı gönderilecek olan Kuvvay-ı İnzibatiye konusunu görüşüyordu. Toplantıda söz alan Bayındırlık Bakanı Zeki Paşa, hükümetin bu konuda eyleme geçmeden önce, başarı sağlanacağına dair emin olması gerektiği, aksi durumda, yönetimin saygınlığı ve ulusun çıkarlarının zedeleneceği uyarısında bulunuyor; bu güce kaydolunmakta olan subaylarla erlerin sadakatından şüpheli olduğunu açıklıyor; bu görüşlerinde Donanma ve Evkaf Bakanlarınca destekleniyordu. Kabine toplantısında hazır bulunan Donanma Bakanı (eskiden Genel Kurmay Başkanı) Hamdi Paşa, iyi ad yapmış genç subayların hizmete alınmasında pek başarı sağlayamadığını kabulleniyor; ancak, kaydolunmuş

³⁹ FO 371/5054/E 9174, de Robeck'ten Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 1.8.1920.

⁴⁰ İbid., belge no. E 9174; DBFP 1/XIII, s. 114, de Robeck'ten Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 1.8.1920.

⁴¹ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı...*, c. II, s. 85 vd.

⁴² Laurence Evans, *United States policy and the partition of Turkey* (ABD siyaseti ve Türkiye'nin bölünmesi), Baltimore, 1965, s. 287-88, ABD yüksek komiserinin 31.8.1920 tarihli telyazısı.

⁴³ FO 371/5171/E 12227, İstihbarat raporu, 2.9.1920.

olan subay ve erlerin sadakatini sağlamak için her tür önlemin alınmış olduğunu bildiriyordu. Son olarak, Sadrazam, Savunma Bakan vekilliğinden çekilmek dileğinde olduğunu açıklıyor ve bu konudaki tartışmayı, yerini alacak olan Bakanın da hazır bulunacağı tarihe erteliyordu⁴⁴.

Kabinenin 29 Ağustos günkü oturumuna yeni Savunma Bakanı Hüseyin Hüsnü Paşa da katılıyor, ama, durumu incelemeyi dilediği için, bu atama konusundaki tartışma yine erteleniyordu. Bu sırada Adalet Bakanı Rüşdi Bey'in açıkladığına göre, hükümetin Ulusculara karşı aktif önlemler almasına, Hadi Paşa'nın Osmanlı delegesi olarak Paris'te iken göndermiş olduğu telyazısı neden olmuştu. Bu telyazısında, Babıali önlem almazsa, Yunanlıların eyleme geçeceği uyarısında bulunmuştu. Ancak, parasızlık yüzünden hükümet bir türlü eyleme geçemiyordu; ama kabine, Anadolu'da uçakla havadan atılmış olan bildirilerin iyi sonuçlar getireceğine inanıyordu. Aynı konuda görüşü sorulan Babıalinin kıdemli bir yetkilisi, pek ümitli görünmüyor ve havadan yapılan bu propagandanın boşuna olduğu; o sırada planlanmakta olan tedip (yola getirme) harekâtının daha önceki harekât gibi felâketle sonuçlanacağına inandığı; ancak Ulusal Akımın, sonuçta, Yunan ordusu, Osmanlı hükümeti ve Ermeni eylemleriyle 'boğulacağı' iddiasında bulunuyordu⁴⁵.

9 Eylül günkü kabine toplantısında, Savunma Bakanı, tediple ilgili komisyonun şu kararlarını açıklıyordu: 1. Harekât Eylül sonundan önce başlamalı; 2. Halen kurulmakta olan 3 tümene ek olarak bir 4. tümen kurulmalı; 3. Aynı zamanda İzmit ve Samsun savaş kesimlerinde harekâta geçilmeli; 4. Tümenleri güçlendirmek için, yalnız İstanbul ve dolaylarında değil, Ulusculardan arındırılacak bölgelerde de kimi yedekler ve gönüllüler askere alınmalı, onlara eski örgütlerin deneyine sahip subaylar komuta etmeli; 5. Yukarıda adı geçen savaş kesimlerinde ulaşım jandarma tarafından sürdürülmeli; 6. Komutada birlik sağlamak amacıyla, her iki savaş kesiminden sorumlu olacak bir 'Tedip Ordusu Komutanlığı' kurulmalıdır. Savunma Bakanının önerileri oy birliğiyle kabul ediliyor ve Sadrazam, bunları o akşam Padişaha sunacağını açıklıyordu⁴⁶.

15 Eylül tarihli istihbarat raporuna göre, Damat Ferit kabinesine karşı, 'Uluscuların da kıskırtmalarıyla', hoşnutsuzluk gittikçe artmaya başlıyor;

⁴⁴ İbid., belge no. E 12327, İstihbarat raporu, 8.9.1920.

⁴⁵ İbid., belge no. E 12472, İstihbarat raporu, 9.9.1920.

⁴⁶ İbid., belge no. E 13552, İstihbarat raporu, 29.9.1920.

Ferit'in erkte kalmasına İngilizlerin yardımcı olduğu söyleniyordu. Rapor ayrıca şunları ekliyordu: 'Ferit'in şimdiki durumu hiç de sağlam değildir. Onun aşırı politikası yüzünden en sadık yandaşları bile Ferit'i terk ediyorlar'⁴⁷.

22 Eylül tarihli istihbarat raporu, kabinede başgösteren bunalımı anlatıyordu. Son günlerde Padişahı ziyaret etmiş olan Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi kabineden istifa ediyor; Padişah, Damat Ferit'in İngilizlerle yapmakta olduğu bir anlaşma görüşmesine dek istifasını geciktirmesini öneriyor; ama Sabri Efendi, Damat Ferit'in bu konudaki sözlerinin gerçeğe uymadığını söylüyorsa da, Padişah ona inanmıyordu. Bu sırada Cemil Paşa da istifa ediyor ve Damat Ferit'i, hükümetin etkisini yıkmakla ve ülkeyi yok etmeye çalışmakla suçluyordu. Eski İçişleri Bakanı Reşit Mümtaz Paşa da, 17 Eylül'de Padişaha gönderdiği bir yazıda, Anadolu'daki 'kargaşalığın' kökünde Yunanlıların Türk topraklarını işgal edişlerinin yatıgını vurguluyor; 'asi önderlerin' kimi yabancı devletlerce kışkırıldıklarını iddia ediyor; onlarla görüşmeye girişmenin gereksiz olduğunu; onlara karşı sert önlemler alınmasını öneriyordu⁴⁸.

Bu sırada mali durum çok kötüye gidiyordu. Damat Ferit, Padişahla görüşürken, İngilizler kendisinin (Sadrazamın) devrim yapıgına inanırlarsa, onları kazanmış olacaklarını söylüyordu. Ona göre, Anadolu sorunu çözümlenmeliydi. 15 gün süre ile genel af ilân edilmeli, ondan sonra Anadolu'ya karşı sert önlemler alınmalıydı. Bu sözleri işiten tanınmış bir Türk devlet adamı (isim verilmiyor) şu yorumda bulunuyordu: 'Ülkenin parçalanmasını önlemek için asker, para ve hatta bir fikir bile üretemeyen Ferit Paşa, bunu bir kâğıt parçasıyla yapmayı öneriyor'⁴⁹.

16 Eylül tarihli İstihbarat raporu, Damat Ferit'in, en ivedi konularda bile kesin bir karar almaktan yoksun bulunduğunu; her gün toplanan kabinede pratik bir sonuca varamayan görüşmeler yapılarak bunu veya şunu incelemek amacıyla komiteler kurulduğunu; hükümetin bir çıkmaza girdiğini ve radikal bir değişikliğe gereksinildiğini vurguluyordu⁵⁰. 14 Ekim tarihli İstihbarat raporuna göre, kendisine çok saygı gösterilen, İstanbul'lu hukukçu ve politikacı Lütfi Fikri, Damat Ferit'e, Uluscularla Babiali arasında bir uzlaşma sağlamaya çalışmak amacıyla Ankara'ya gitmeyi öneriyor; Osmanlı kabinesi,

⁴⁷ FO 371/5172/E 12882, İstihbarat raporu, 15.9.1920.

⁴⁸ İbid., belge no. E 13945, İstihbarat raporu, 21.10.1920.

⁴⁹ İbid., belge no. E 13190, İstihbarat raporu, 22.9.1920.

⁵⁰ FO 371/5171/E 12473, İstihbarat raporu, 16.9.1920.

bu öneriyi, 29 Eylül günkü toplantısında görüşüyor; Damat Ferit, Ankara ile görüşmek niyetinde olmadığını, ama Lütfi Fikri'nin önerdiği gibi, resmi olmayan bir kurul gönderilmesine yandaş olduğunu açıklıyor; Lütfi Bey'le görüşerek, kabineye bildirmeye söz veriyordu. Ama bunun arkası gelmiyor; daha sonra Lütfi Fikri, önerisinden vazgeçiyordu⁵¹.

DAMAT FERİT ERKTEN ÇEKİLİYOR

Gittikçe kötüleşen siyasi durum önünde, Sadrazam Damat Ferit bunılıyor; kararsızlık içinde bocalıyor; ama Sadrazamlığı bırakmak istemiyor; sona kadar direniyor; sonuçta, olayların gelişimine boyun eğmek zorunda kalıyordu. Son günlerde, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin kimi üyeleri dışında, tüm siyasi partilerin düşmanlığını kazanıyordu. Sadarete kaldığı sürece Kemalistlerle bir uzlaşmaya varılması olanaksızdı; oysaki Bağlaşıklar, Sevr Antlaşmasının uygulanabilmesi için İstanbul'la Ankara'nın barıştırılmasının önemine değiniyorlardı⁵².

Eylül başlarında Damat Ferit'in, siyasi mesleğinin sonuna doğru geldiği anlaşılıyordu. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Paris'teki büyükelçisi Lord Derby'ye 1 Ekim'de gönderdiği telyazısında, işi geciktirmeden Sevr Antlaşmasını onaylaması için Damat Ferit üzerinde baskı kullanılmasını; bunu yapmazsa, antlaşmayı onaylayacak yeni bir Sadrazam bulunmasını öneriyordu⁵³.

Başına gelecekleri önceden sezmiş olan Damat Ferit, son anda, Padişahın adının da karıştırıldığı entrikalarına karşı⁵⁴, erkte kalmayı başaramıyor ve 16 Ekim'de görevinden çekilmek zorunda kalıyordu. Bu olayla ilgili resmi bildiride 'sağlık durumunun iyi olmaması yüzünden' görevinden çekildiği bildiriliyorsa da, gerçekte, Bağlaşıklara, özellikle İngiltere'ye karşı uyguladığı 'yaltaklanma' ve Ulusculara karşı kullandığı 'zorlama' siyasetinde tümüyle başarısızlığa uğramış olması nedeniyle çekilmek zorunda kaldığını herkes biliyordu⁵⁵.

⁵¹ FO 371/5172/E 13846, İstihbarat raporu, 14.10.1920.

⁵² FO 371/5170/E 10779, İstihbarat raporu, 11.8.1920.

⁵³ FO 371/5056/E 12184; DBFP 1/XIII, s. 153, Curzon'dan Derby'ye kapalı telyazısı, Londra, 1.10.1920.

⁵⁴ İbid., belge no. E 12215; DBFP. 1/XIII, s. 154-55, de Robeck'ten Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 4.10.1920.

⁵⁵ FO 371/5172/E 13945, İstihbarat raporu, 21.10.1920 ve belge no. E 14331, İstihbarat raporu, 20.10.1920.

17 Ekim, Pazar günü, ABD temsilcisi dahil, İngiltere, Fransa ve İtalya yüksek komiserleri Padişah tarafından kabul ediliyor; hepsinin adına konuşan İngiltere yüksek komiseri, hükümetlerinden almış oldukları yönergeye göre, Anadolu ile anlaşabilecek bir yönetim kurulmasını Padişah'tan diliyordu. Bunun üzerine yeni hükümeti kurma görevi Tevfik Paşa'ya veriliyor; yeni kabine 21 Ekim'de göreve başlıyordu⁵⁶. İlk görevi ülkeyi birleştirmek olacaktı⁵⁷.

Yeni kabinede Nuri Efendi Şeyhülislâm, İzzet Paşa İçişleri Bakanı, Sefa Bey Dışişleri Bakanı, Yusuf Ziya Paşa Savunma Bakanı, Salih Paşa Donanma Bakanı, Mustafa Arif Devlet Şurası başkanı, Hüseyin Kâzım Ticaret ve Tarım Bakanı, Mustafa Reşit Paşa Eğitim Bakanı, Reşat Bey ise Maliye Bakanı olarak atanıyor, ancak, Adalet, Bayındırlık ve Evkaf Bakanlıklarına atama yapılmıyordu⁵⁸. İngilizler, Ahmet İzzet Paşa'nın kabineye atanmasına çok önem veriyorlardı, çünkü Ulusculara karşı sempatisi olduğuna, yeni kabine antlaşmayı onaylar ve 'ılımlı Ulusçuların' yurtseverlik duygularına başvurursa, Sevr Antlaşmasını kabullenerek direnişlerinden vazgeçeceklerine inanıyor; İzzet Paşa'yı bu oyunlarında alet olarak kullanıyorlardı⁵⁹.

Tevfik Paşa kabinesi ilk toplantısını 27 Ekim'de yapıyor; bu toplantıda, başlıca konu olarak Ulusculara karşı uygulanacak siyasa görüşülüyordu. Sadrazamın önerisi üzerine, yayımlanmak üzere, hükümetin politikasını açıklayıcı resmi bir bildiri hazırlayacak olan ve Salih Paşa, İzzet Paşa, Hüseyin Kâzım ve Mustafa Arif'ten oluşan bir komisyon kuruluyordu. 28 Ekim tarihli İstihbarat raporuna göre, Sefa Bey, söz konusu bildiriye, hükümetin, Sevr Antlaşmasını uygulamak için içten gayretler sarfedeceğinin de açıklanmasını öneriyordu.

Bundan sonra, Ankara ile ivedilikle yazışmalara girişmek, ya da Uluscuların güvenini kazanmak için, ilkin hazırlayıcı mahiyette önlemler almak konusunda uzun bir tartışma başlıyordu. İzzet Paşa, Uluscularla görüşmelere başlamadan önce, hükümetin iyi niyetini pratik biçimde kanıtlayıcı davranışlarda bulunulmasını öneriyordu. Sonuçta, kabine, yönetimde yer alan değişiklik ve yeni hükümetin uygulayacağı siyasa hakkında illere telyazısıyla bilgi gönderilmesi ve Donanma, Savunma, Maliye ve İçişleri Bakanlarının, Ankara

⁵⁶ *Takvim-i Vekayi*, no. 3988, 23.10.1920; *Peyam-ı Sabah*, 22.10.1920.

⁵⁷ *Meclis-i Vükelâ Mazbataları*, no. 538; *Vakit*, 26.10.1920.

⁵⁸ FO 371/5172/E 14558, İstihbarat raporu, 30.10.1920.

⁵⁹ FO 371/5057/E 13178, de Robeck'ten Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 22.10.1920.

ile yapılacak görüşmelerde uygulanacak yöntem hakkında görüşerek sonucu kabineye bildirmelerini karara bağlıyordu. İzzet Paşa, ayrıca, entrikalara alet edilmiş olan basın sansürünün kaldırılmasını öneriyordu.

Kabinenin 23 Ekim'de yapılan ikinci toplantısında, yukarıda sözü edilmiş olan komisyonun çalışmaları hakkında bilgi veriliyor; uzun süren tartışmadan sonra alınan kararlar arasında şunlar da yer alıyordu: hükümet, bırakışmadan bu yana siyasi suç işlemiş olanları bağışlayarak genel af ilân edecek; eski kabinenin Ulusculara karşı uyguladığı yöntemleri gözden geçirerek tüm usulsüzlükleri giderecek; Uluscuların dileklerini ve uzlaşmaya karşı tutumlarını ve onların yabancı hükümetlerle aktetmiş oldukları anlaşmaları incelemek amacıyla Anadolu'ya gizli bir kurul gönderecek; Bakanlardan oluşacak başka bir kurul, birinci kurul Anadolu'dan dönmeden yola çıkarılmayacak⁶⁰.

ANADOLU'YA GÖNDERİLEN AHMET İZZET PAŞA KURULU

Bu sırada İstanbul hükümeti Sevr Antlaşmasını onaylamayı erteliyor;⁶¹ antlaşmayı ivedilikle onaylaması için Tevfik Paşa'ya Bağlaşık yüksek komiserlerince 25 Ekim'de ortak bir nota verilince, Sadrazam çekingenlik gösteriyordu. İki gün sonra, yeni İngiliz yüksek komiseri Sir Horace Rumbold'u ilk kez resmen görmeye giden İstanbul yönetiminin Dışişleri Bakanı Sefa Bey, ilk olarak Kemalistlerle anlaşmaya varılması; bunu Mebusan Meclisi'nin oturuma çağrılmasının izlemesi; en sonunda da antlaşmanın onaylanması gereğine değiniyor; antlaşma Padişah ve hükümetçe ivedilikle onaylanırsa, Kemalistlerin buna epeyi içerleyeceklerini ve sonunda onları barışçı amaçlarla 'yola getirme' olanağının yitirilmiş olacağını belirtiyordu⁶².

25 Ekim 1920 tarihli Bağlaşık notasına karşılık veren İstanbul yönetimi, Anadolu'yla ilişki kuruluncaya dek, antlaşmanın imzalanmasının ertelenmesini diliyordu⁶³. 10 Kasım tarihli İstihbarat raporu, Tevfik ve İzzet Paşa'ların 'iyi niyetine' karşın, Uluscuların Sevr Antlaşmasına karşı takınmış oldukları tutumda bir değişiklik yapmalarına pek az ihtimal olduğunu; Uluscuların bu 'uzlaşmaz' tutumuna Kafkaslarda Ermenilere karşı sağlamış oldukları utku-

⁶⁰ FO 371/5172/E 14269, İstihbarat raporu, 28.10.1920.

⁶¹ *The Times* gazetesi, 10.12.1920.

⁶² *Documents on British Foreign Policy*, 1/XIII, s. 165-68, Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 28.10.1920.

⁶³ FO 371/5057/E 14008; DBFP. 1/XIII, s. 172-74, Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 10.11.1920.

nun ve Bolşeviklerle kesintisiz bağlantı kurma olanağının temin edilmiş olmasının neden oluşturduğunu öne sürüyordu.

Aynı rapora göre, İstanbul kabinesinin 1 Kasım günkü toplantısında, Mustafa Kemal'in, İzzet Paşa'ya Ankara'dan göndermiş olduğu ve 30 Ekim'de İnebolu yoluyla İstanbul'a ulaşmış olan Kurmay Binbaşı Seyfettin Bey'in getirmiş olduğu, kimi koşullar öne süren yazısı ele alınıyor;⁶⁴ İzzet Paşa, bu koşulların, İstanbul yönetiminin görüşlerinden büsbütün değişik olduğunu açıklıyor; ama, Ankara'ya gönderilmiş olan kurul oraya vardıktan sonra, Kemalistleri, görüşlerini değiştirmeye inandırabileceğini sanıyordu.

Yine İzzet Paşa'ya göre, daha sonra Anadolu'ya gidecek olan resmi Osmanlı kurulunun, Uluscuların önemli dilekleri konusunda onlara kimi güvenceler vererek, Trakya, mali denetim, kapitülasyonlar, Boğazlar komisyonu ve İzmir ilçesinde plebisit yapılması konularında Bağlaşıkların kimi değişiklikler yapılmasını kabullenmeye hazır olduklarını bildirecekti. İzzet Paşa, var olan koşullar içinde durumun oldukça güç olduğunu; Mustafa Kemal'in kuryesinin ivedilikle Ankara'ya dönmek üzere olduğunu ve Kemal'e yanıt verici özel bir mektup yazarak kurye ile göndermek için kendisine yetki verilmesini kabineden diliyordu. Bu mektubunda, hükümetin görüşlerini açıklayarak, Mustafa Kemal'den, İstanbul hükümetiyle ivedilikle ilişki kurması için elinden geleni yapmasını dileyeceğini sözlerine ekliyordu. Kabine, önerisini kabul ediyor ve İzzet'le Salih Paşayı, Kemal'in mektubuna yanıt hazırlamaya yetkili kılıyordu. 2 Kasım'da Binbaşı Seyfettin Bey, bu yanıtı ve Veliâhın Mustafa Kemal'e yazmış olduğu bir mektubu Ankara'ya götürüyordu⁶⁵.

6 Kasım tarihli İstihbarat raporu, Sevr Antlaşmasını onaylama sorununun İstanbul kabinesini çok uğraştırdığını kaydediyor; kabinenin, bu antlaşmanın en olumlu bir vakitte onaylanmasından yana olduğunu; ancak, Uluscuların bu konuda bir anlaşmaya varıp varmayacaklarını saptamak amacıyla, onlarla yapılmakta olan görüşmelerin sonucunu beklemenin akıllıca bir davranış olacağına inandığını; Kemalistler anlaşmaya yanaşırsa, antlaşmanın bir tüm olarak bütün Türkiye tarafından imzalanacağını; Kemalistler anlaşmaya varmazsa, antlaşmanın onaylanmasından sonra onlara baskı yapmak için askeri güçlerin ivedilikle örgütlenmesi yoluna gidileceğini ekliyordu. Tevfik Paşa, ülkenin bölünmüşlüğü'nün felâket getireceğine inanan ve yurdun çıkarlarını destekleyen Uluscu, ılımlı öğeleri kendinden yana çe-

⁶⁴ Bu koşullar için bkz. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı...*, c. II, s. 113.

⁶⁵ FO 371/5058/E 15274 ve FO 371/5172/E 15112, İstihbarat raporları, 10 ve 11.11.1920.

kebileceğine halâ inanıyordu. Kabinenin kimi üyeleri, Kemalistlerle yapılacak görüşmelerin, hükümet dışında kurulacak küçük bir kurulca yürütülmesini; öteki üyeler ise, İzzet Paşa'nın ivedilikle İnebolu'ya gönderilmesini öneriyordu⁶⁶.

10 Aralık 1920 tarihli İstihbarat raporuna göre, İstanbul kabinesi, 3-4 Kasım akşamı yaptığı toplantıda, Anadolu'ya gönderilecek olan resmi kurula verilecek yönergeleri tartışıyordu. İzzet ve Salih Paşaların da varlığında, Ticaret ve Tarım Bakanı Hüseyin Kâzım, kurula verilecek yönergeleri okuyordu. Bu yönergelerde, delegelerin yetkileri ve uygulayacakları yöntem belirleniyordu. Bu yönergelere göre, kurul, merkezi hükümetin, Sevr Antlaşmasını onaylayarak uygulamak zorunda olduğunu; bunu yapmaya karşı çıkarsa, özverilerde bulunmaya zorlanacağını; ülkede düzenle barış ve Bağlılıklarla dostluk ilişkileri kurabilir ve almış olacakları önlemlerle iyi niyetlerini kanıtlayabilirse, antlaşmanın uygulanmasında özveriler sağlayabileceklerini Ulusculara anlatacaklardı.

Kurul, ana koşul olarak, Uluscuların Sevr Antlaşmasını kabullenmesini öne sürecek; ondan sonra, Büyük Millet Meclisi'nin kaldırılarak Mebusan Meclisi'nin yeniden kurulmasını ve bu amaçla yakın bir zamanda genel seçim yapılmasını; tüm yönetim işlerinin merkezi hükümete devredilmesini; bu işleri düzene koymak amacıyla, merkezi yönetimle Uluscuların temsilcilerinden oluşacak bir komisyonun ivedilikle çalışmaya başlamasını; Ulusal güçlerin kurulmasından bu yana, merkezi yönetimin izni olmadan yabancı ülkelerle yapılmış olan antlaşmaları, geçirilen yasaları ve konulan vergileri incelemek amacıyla, komisyona, çeşitli dairelerden (Bakanlıklardan) atanmış yetkili kişilerin eşlik etmesini; ayrıca, Anadolu akımına katılanlar için koşulsuz genel âf uygulanmasını önerecekti. Kabine, Bakanlardan oluşan komisyonca hazırlanmış olan bu önerileri kabulleniyordu.

Kabinenin 5 Kasım 1920 tarihli oturumunda, Tevfik Paşa, Padişahın, Osmanlı hanedanından bir prensin de kurula katılmasını kabullendiğini açıklıyordu. Bu sırada söz alan İzzet Paşa, Anadolu ile yeniden bağlantı kurmak ve görüşmelerin yapılacağı yer hakkında güçlükler çıktığını söylüyordu. Onu Sefa Bey izliyor; Uluscuların öteki uluslarla kurmuş oldukları ittifakların, yapılması tasarlanan görüşmelerde önemli bir konu oluşturacağını; Uluscular gerekli belge ve materyale sahip olmadıklarından, bu ittifakların

⁶⁶ FO 371/5172/E 15366, İstihbarat raporu, 6.11.1920.

kapsamını tümüyle anlayamadıklarını; bu konuya ilişkin belgeleri incelemek için Anadolu'ya bir elçi ve iki tarih ve hukuk uzmanından oluşacak özel bir komisyon gönderilmesini öneriyor; önerisi kabul ediliyordu.

Kabinenin 8 Kasım günkü toplantısında İzzet Paşa, Ankara'daki irtibat subayından almış olduğu raporu okuyordu. Bu rapora göre, irtibat subayı, görüşme yeri konusunda Mustafa Kemal'le konuşmuştu. Kemal, görüşme yerini merkezi hükümetin kararına bırakmaktan yanaydı, ama çevresindeki çalışma arkadaşları buna karşı çıkmışlardı.

Kabinenin 11 Kasım günkü toplantısında, Sefa Bey, Uluscuların Doğu ve Batı savaş kesimlerinde başlatmış oldukları askeri harekâtın merkezi hükümet için yaratmış olduğu güçlüklerle değiniyor; Şeyhülislâm, bu harekâtı yadsımak için bir basın bildirisi yayımlanmasını öneriyor, ama İzzet Paşa söze karışarak, buna gerek olmadığını, çünkü Bağlaşıkların, hükümetin bu konudaki tutumunu bildiklerini söylüyordu. Uzun tartışmadan sonra, Bağlaşık Devletlere gizlice gönderilmek üzere bir nota hazırlanması karara bağlanıyordu. Bu notada, merkezi hükümetin Anadolu akımına karşı olan tutumu açıklanacak ve Anadolu'yla yapılacak görüşmelerde kesin bir karara varılmadan önce, Anadolu yönetimine bu konuda bir öneride bulunulamayacağı; ancak, barış koşullarının uygulanacağı konusunda güvence verileceği kaydediliyor; notayı hazırlaması için Sefa Bey'e yetki veriliyordu.

Kabinenin 14 Kasım günkü oturumunda, İzzet Paşa, Hüsnü Bey'in bir gün önce Ankara'dan dönerek, irtibat subayının son raporunu birlikte getirdiğini açıklıyordu. Bu rapora göre, Ankara yönetimi görüşlerinde direniyor; görüşme yerini merkezi hükümetin seçeneğine bırakıyordu. İrtibat subayı, Mustafa Kemal ve Muhtar Bey'le yapmış olduğu görüşmelerde, merkezi hükümet delegasyonunun başkanlığına İzzet Paşa'nın atanmasının iyi bir izlenim yaratacağını öğreniyordu.

Kabinede yapılan görüşmelerde, İzzet Paşa, kendi kişiliğine karşı kimi yabancı çevrelerde yapılan tartışmalar ve çıkarılan güçlüklerle vakit harcadığını öne sürerek kınamalarda bulunuyor; merkezi hükümetin, Sevr Antlaşmasının uygulanmasında değişiklikler yapılacağı konusunda herhangi bir söz veya güvence sağlayamadığı gibi, kurulun gönderilmesinde de zorluklar çıkarıldığını öne sürerek görevden bile çekilmeyi öneriyordu. Bunun üzerine Salih Paşa, tüm kabinenin görevden çekileceğini söylüyor, ama Tevfik Paşa söze karışarak, o bunalımlı evrede görevden çekilmekten söz edilmesini salık veriyordu. Bundan sonra, kurulun gönderilmesine engel olu-

nursa, seçenekler üzerinde duruluyor; Ankara delegasyonunun İstanbul'a çağrılması; ayrıca, Bursa veya İzmit'te görüşme yapılması düşünülüyordu⁶⁷.

18 Kasım tarihli İstihbarat raporuna göre, merkezi hükümetin, gerek resmi gerekse yarı-resmi olarak Ankara ile yazıştığını ve Uluscuların İstanbul'dan Ankara'ya resmi bir kurul gönderilmesini kabullendiklerini kaydediyordu. Kabine, bu kurulun kimlerden oluşacağı konusunu tartışmayı sürdürüyor ve Padişahın izni alınırca, şehzadelerden birini de kurulla birlikte göndermeyi tasarlıyordu. Ancak, Padişahın, bu fırsattan yararlanabilecek Uluscuların Anadolu'da karşıcıl bir halifelik veya sultanlık kurmaları olasılığından kaygılanarak bir prens gönderilmesine karşı çıkacağı tahmin ediliyordu⁶⁸.

27 Kasım tarihli İstihbarat raporu, bu sıralarda İstanbul'dan Ankara'ya gönderilmiş olan Neşet Bey'in Mustafa Kemal'ce iyi karşılandığını, ama özgürce görüşmesine Büyük Millet Meclisi üyeleri ve öteki öğelerce engel olduğunu iddia ediyor, şöyle diyor.

*'Mustafa Kemal, iki önemli nedenden ötürü merkezi hükümetle görüşmekten yanadır: 1. Uluscu akımın, son günlerde Bolşeviklerce Doğu'da bir askeri gücün komutasına atanmış olan Enver Paşa'nın önderliği altında, İttihat ve Terakkicilerin etkisi altına girmiş olması; 2. Bolşevizmin Anadolu'ya yayılması kaygısı. Neşet Bey, Bağlaşıkların Sevr Antlaşmasında değişiklikler yapmaları ümidinin var olduğunu öne sürmüş, ama Mustafa Kemal'i inandıramamıştır'*⁶⁹.

İzzet Paşa, 22 Kasım'da yapılan kabine toplantısında, Büyük Millet Meclisi'nin görüşlerinin, merkezi hükümetle Ankara arasında yapılmış olan temaslarda belirlendiğini; dolayısıyla, hükümetin ancak şu iki almaşı (şıkku) izleyebileceğini açıklıyordu: kabine üyeleri, Uluscuların öne sürmüş oldukları koşulların ışığı altında, yapılacak görüşmelerde kesin bir sonuca varılamayacağı görüşünde ise, hükümet ya ivedilikle görevden çekilmeli veya Uluscuların koşullarını kısmen değiştirme olasılığı varsa, onlarla bir anlaşmaya varabilmek için ivedilikle bir delegasyonu göndermeli idi. Kendisi, onların öne sürmüş oldukları koşullarda bir uzlaşmaya varılamayacağı görüşünde olma-

⁶⁷ FO 371/5058/E 15525, İstihbarat raporu, 10.12.1920.

⁶⁸ FO 371/5172/E 15525, İstihbarat raporu, 18.11.1920.

⁶⁹ Ibid., belge no. E 16089, İstihbarat raporu, 27.11.1920.

makla birlikte, bu koşulların kimi açılardan abartılmış olduklarını sanıyordu. Ona göre, son olayların yaratmış olduğu siyasi durum gözönünde tutularak, Bağlaşık Devletlerin, Uluscuların koşullarına karşı tutumlarının ne olacağı konusunda hükümet kesin olarak aydınlatılmalıydı. Bunun üzerine yapılan uzun bir tartışmadan sonra, Dışişleri Bakanının, Bağlaşık Devletler temsilcilerine bir nota göndererek, onlardan, Yakın Doğu'da barış ve sükûn adına bu konuda görüşlerinin ne olduğunu saptaması kararı alınıyordu⁷⁰.

25 Kasım'da yapılan kabine toplantısında, İzzet Paşa, Anadolu'ya gönderilecek olan kurulun seyahatını güvence altına almakla uğraştığını ve yapılacak görüşmeler konusunda Bağlaşık Devletlerin tutumu öğrenilince, kurulun ivedilikle yola çıkmasına itiraz olmadığını açıklıyor; görüşmeler konusunda bizzat kendisiyle Savunma ve Donanma Bakanlarıyla Danıştay başkanının hazırlamış olduğu yönergelerin onaylanarak Padişahın onayına sunulmasını öneriyordu. Dışişleri Bakanı, Bağlaşık Devletlerden o gün yanıt geleceğini; dolayısıyla, yönergelerin Padişahın onayına sunulmasının yanıtın geleceği vakte kadar ertelenmesini salık veriyor; önerisi kabul ediliyordu.

Kabinenin 27 Kasım günkü oturumunda, Dışişleri Bakanı Sefa Bey, kendi Bakanlığından yetenekli bir yetkilinin de kurula eşlik etmesini öneriyor; bunun üzerine kabine, Bern eski büyükelçisi Cevat Bey'le Dışişleri Bakanlığı hukuk danışmanı Münir Bey'in kurula eşlik etmesini onaylıyordu. Aynı toplantıda, Zeki Paşa'nın sağlık nedeniyle kurula katılamayacağı açıklanıyor; kurulun şu kişilerden oluşması karar altına alınıyordu: Başkan, İçişleri Bakanı İzzet Paşa, üyeler: Ticaret Bakanı Hüseyin Kâzım, Cevat Bey, Münir Bey ve Fatin Hoca.

Yine aynı toplantıda, Sefa Bey, dış durum hakkında kabineye bilgi veriyor; o sıralarda, Londra'da Bağlaşıklar arasında yapılmakta olan konferansın önemine değinerek, bu konferans nedeniyle, İstanbul'daki yüksek komiserlerin, Sevr Antlaşmasında değişiklikler yapılması konusunda Bağlaşıklara gönderilmiş olan notaya yanıt vermeyeceklerini; dolayısıyla, durum açıklanana kadar, kurulun Anadolu'ya gidişinin birkaç gün ertelenmesini öneriyordu. Mustafa Arif, Londra'ya bir diplomatik temsilci gönderilmesini; bu olanaksızsa, bu görevin, o sırada Avrupa'da bulunan birisine verilmesini salık veriyordu. Kabine, bu öneriyi kabulleniyor ve İzzet Paşa'ya bu konuda Bağlaşık yüksek komiserlerinin görüşünü alması için yetki veriliyordu. Ayrıca, Sefa

⁷⁰ Ibid., CX/1424, Gizli Rapor, 16.12.1920.

Bey'le Danıştay başkanı ve Ticaret Bakanına, Avrupa'ya kimin gönderilmesi ve ona verilecek yönergeler konusunda danışmalarda bulunmaları yetkisi veriliyordu⁷¹.

GALİP KEMALİ'NİN RAPORU

Bir süreden beri Roma'da bulunan Galip Kemalî (Söylemezoğlu) İstanbul'a dönüyor ve Anadolu'ya gönderilmesi tasarlanan kurulu da ilgilendiren gizli bir raporu kabineye sunuyordu. Bir sureti İngiliz İstihbarat Servisi'nin eline geçen bu rapora göre, Galip Kemalî, 1920 yılı Nisan ayından beri Uluscuları Roma'da resmen temsil ettiğini kabulleniyor; Fransa ile İtalya'nın Sevr Antlaşmasından memnun kalmadıklarını, ama kendi başlarına eyleme geçemediklerini; İstanbul ile Ankara arasında birlik kurulabilirse, her iki devletin de, barış koşullarının iyi niyetle uygulanmaları konusunda, kendi güçleri içinde her desteği vermeye hazır olduklarını vurguluyordu⁷².

İngiliz İstihbarat raporlarına göre, Galip Kemalî, 8 Aralık 1920 dolaylarında, İstanbul yönetiminin kendisine vermiş olduğu özel bir görevle Roma'ya dönüyordu. Ona verilmiş olan yönergeler şöyleydi: 'Hükümet adına, ama gayri-resmi olarak ve kimi İtalyan yetkililerle olan ilişkileri de gözönünde tutarak, Roma'ya dönmelidir. Onun masrafları, Dışişleri Bakanlığı'nın örtülü ödeneklerinden karşılanmalıdır. Ankara'daki İstanbul kurulu dönünceye dek Roma'da kalmalıdır. Ondan sonra onun görevi, hükümetin kararıyla ya sona ermeli veya uzatılmalıdır. Roma'da, İtalyan siyasi kişileriyle sürekli olarak temaslarda bulunmalı ve onlara şunları anlatmalıdır: 1. Türkiye, İtalya'nın o güne dek sağlamış olduğu yardımlardan ötürü minnettardır. 2. Türkiye'nin o sırada İtalya'nın desteğine daha çok gereksinimi vardır. 3. Hükümet, Türkiye'deki ikiliği (bölünmüşlüğü) ortadan kaldırmak için, İtalya'nın da önerisi üzerine, elinden geleni yapmaktadır; ancak adil olmayan Sevr Antlaşmasının kaldırılacağına dair güvence verilmezse, bu ikilik ortadan kaldıramaz. 4. Böyle bir güvence verildikten sonra, Osmanlı yönetimi, İtalya hükümetinin veya öteki Bağlaşıkların Doğu'daki siyasal ve ekonomik çıkarlarını koruyucu tüm önerilerini bağlılıkla (sadakata) yerine getirecektir. 5. İtalya'nın Sevr Antlaşmasıyla belirlenen Anadolu'daki durumunu Osmanlı hükümeti kabul etmiştir ve hükümet, Türk haklarını güvence altına alan bir barış yapıldıktan sonra, İtalya ile daha kimi antlaşmalar imzalamaya hazırdır. 6. İtalya hükümeti Osmanlı yönetimine her tür maddi ve manevi desteği sağla-

⁷¹ FO 371/6497/E 52, İstihbarat raporu, HA/1543, 9.12.1920.

⁷² İbid.

yacaktır.' Galip Kemali'ye İtalyanların ne gibi ekonomik ve mali yardım sağlayabileceklerini ve bunlara ilişkin koşulları ivedilikle öğrenerek Osmanlı Dışişleri Bakanlığına bildirmesi ve İtalyan resmi ve siyasi kişileri üzerinde etkisini kullanması buyruluyordu⁷³.

MUSTAFA KEMAL - AHMET İZZET GÖRÜŞMESİ

İstanbul kabinesinin 1 Aralık 1920 günkü oturumunda, Dışişleri Bakanı Sefa bey, İstanbul kurulunun Ankara'ya gönderilmesine Bağlaşıkların karşı çıkmadıklarını açıklıyor; İzzet Paşa ise, Mustafa Kemal'den almış olduğu 29 Kasım 1920 tarihli bir yazıyı okuyordu. Bu yazıda, Büyük Millet Meclisi'nin, İstanbul kurulunu kabule hazır olduğu, ancak, kurulun ayrılış tarihi ve kurul mensuplarının adlarının bildirilmesi rica ediliyordu. İzzet ve Salih Paşaların da kurula katılmaları yararlı görülüyor; Salih Paşa, kurula katılmaya dilekli olduğunu açıklıyordu.

Aynı günün akşamında, Sadrazamın ikametgâhında yapılan toplantıya katılan tüm kurul üyelerine şu yönergeler veriliyordu: 1. Kurulun başlıca amacı, merkezi hükümetin tüm ulusu yeterince temsil edebilmek, üstlenilmiş bulunan yükümlülükleri yerine getireceğine dair tatmin edici güvence verebilmesi için Uluscuların merkezi hükümete biatını sağlamalı; yönetimdeki ikiliği ortadan kaldırmak için üstün çabalarda bulunulmalıdır. 2. Kurul, Uluscuların son koşullarını saptamalıdır. 3. Alınacak yanıtlar ivedilikle merkezi hükümete gönderilmeli ve herhangi bir sorumluluk altına girmeden önce hükümetten yeni yönergeler beklenmelidir. 4. Merkezi hükümet, barış kesinleşinceye dek ulusal güçlerin dağıtılmasını dilememektedir; ancak Bağlaşık Devletlerle yapılacak görüşmeler sırasında hükümetin siyasasına karşı hiçbir davranışta bulunulmamalı ve bu konuda güvence sağlanmalıdır. 5. Uluscularla daha sonra anlaşmazlık çıkmasını önlemek için, Bağlaşıklarla yapılacak görüşmeler konusunda bir proje hazırlanmalıdır. 6. Genel bir anlaşmaya varıldıktan sonra, öteki ayrıntıları bir karara bağlamak amacıyla Uluscuların da katılacağı özel bir komisyon kurulmalıdır. 7. Yerel yönetim, gerekirse, Uluscuları kapsayacak genel af ilân edecektir. 8. Hükümet, anlaşmaya varıldıktan sonra kurulacak Ulusal Kurultay (Assamble)'ın kabulleneceği yükümlülükleri onaylamaya söz verir. 9. Hükümet, Uluscuların son eylemlerinin sağlamış olduğu yararlardan faydalanmaya çalışacaktır'. Tüm bu yönergeler İngiliz İstihbarat Servisi'nin eline geçiyordu⁷⁴.

⁷³ İbid., HA/1579.

⁷⁴ İbid., belge no. E 52, İstihbarat raporu, 9.12.1920.

Bu sırada, İngiliz İstihbarat Servisi, Anadolu'ya gönderilmesi kararlaştırılmış olan Ahmet İzzet Paşa kuruluyla yakından ilgilenmeye başlıyordu. Bu kurul henüz yola çıkmadan başarısızlıkla karşılaşıyordu, çünkü Kemalistleri, Sevr Antlaşmasını kabule inandıramayacağı tahmin ediliyordu⁷⁵. Durum bu iken, kendisini Türkiye'nin birleştiricisi, belki geleceğin Sadrazamı olarak gören İzzet Paşa herşeyi şansa bırakarak, Donanma Bakanı Salih Paşa, Tarım ve Ticaret Bakanı Hüseyin Kâzım, ulemadan Rasathane müdürü Hoca Fatih Efendi, Bern büyükelçisi Cevat Bey ve Babıali hukuk danışmanı Münir Bey'le birlikte, 3 Aralık 1920'de, bir kararsızlık ve kuşku havası içinde, İstanbul'dan Anadolu'ya hareket ediyordu⁷⁶.

İzzet Paşa'nın Babıali'ye 11 Aralık 1920'de gönderdiği ve İstanbul'a 16 Aralık'ta ulaşan telyazısı, Osmanlı kabinesinin 18 Aralık günkü toplantısında uzun tartışmalara yol açıyordu. İzzet Paşa, bu telyazısında, Uluscu önderlerle yapmış olduğu görüşmeleri etraflıca anlatıyor; Uluscuların, var olan sorumlulukları konusunda gönderilmiş olan kimi telyazılarına yanıt alınmadan görüşmelere başlanamayacağını kendisine bildirdiklerini kaydediyordu. İngiliz İstihbarat Servisi'ne göre, Uluscuların Dışişleri Bakan Muhtar Bey, Büyük Millet Meclisi gizli oturumlarından birinde yapmış olduğu konuşmada, merkezi hükümetin kuruluyla görüşmelere başlamadan önce (kurul kimi güvençeler sağlayamadığı için) bu görüşmeler konusunda Moskova'nın görüşlerinin sağlanması gerektiğini; Büyük Millet Meclisi yönetiminin Sovyet yönetimine bir yazı gönderdiğini; görüşmelere ancak bir yanıt aldıktan sonra başlanabileceğini; tüm gelişmeler hakkında Büyük Millet Meclisi'ne bilgi verileceğini; bir anlaşma olursa, bunun, Meclisin onayına sunulacağını açıklamıştı⁷⁷.

Aynı İstihbarat raporuna göre, Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'e 7 Aralık 1920'de Ankara'dan gönderilmiş olan yazıda, Uluscuların üstlenmelerini yerine getirmeye kararlı oldukları; ancak, onurlu bir barış yapabilecekleri sonucuna varırlarsa, merkezi hükümetin önerilerini görüşecekleri; Uluscular bu görüşmelere büyük önem vermekle birlikte, Sovyet Rusya ile olan ortak çıkarlarını koruyabilmek için gerekli siyasa konusunda Sovyet yönetiminin görüşlerinin de saptanmasının önemi belirtiliyordu⁷⁸.

⁷⁵ İbid., belge no. E 138, İstihbarat raporu, 4.12.1920.

⁷⁶ FO 371/5058/E 15535; DBFP 1/XIII, s. 196-98, Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı, İstanbul, 6.12.1920; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı...*, c. 2, s. 115 vd.

⁷⁷ FO 371/6497/E 840, İstihbarat raporu, 30.12.1920.

⁷⁸ İbid., HC/1573.

İzzet Paşa'nın İstanbul yönetimine göndermiş olduğu 11 Aralık tarihli telyazısı, 18 Aralık'ta kabinede görüşülüyor; Sadrazam Tevfik Paşa, bu telyazısının içeriğinin, hükümete, bu konuda herhangi bir karar alacak kadar ayrıntılı olmadığını belirtiyordu. Danıştay başkanı ve İçişleri Bakan vekili Mustafa Arif, Uluscuların, İzmir savaş kesiminde başarı sağlanır umuduyla ve sözleşme imzalamış oldukları devletin (Sovyet Rusya) görüşlerini sağlamak amacıyla, İstanbul kuruluyla müzakereleri geciktirdikleri iddiasında bulunuyordu.

Tevfik Paşa, İzzet Paşa'ya bir telyazısı gönderilerek, yukarıda belirtilmiş olan hususların yinelenmesini ve ona, Bağlaşık temsilcilerin, görüşmelerin sonucunu sabırsızlıkla beklediklerini bildirerek görüşmeleri daha sür'atle yapmaya uyarmanı öneriyordu. Yapılan tartışma sonunda, birkaç gün daha beklenilmesi ve İzzet Paşa'dan bir telyazısı gelmezse veya gelecek telyazısı istenen ayrıntıları vermezse, ona yeniden bir telyazısı gönderilmesi karar altına alınıyordu.

Kabine, 19 Aralık günkü oturumunda, İzzet Paşa'nın Yüzbaşı Kadri Bey eliyle göndermiş olduğu 13 ve 14 Aralık tarihli iki telyazısını inceliyordu. İzzet Paşa, birinci telyazısında, Uluscu önderlerle 12 Aralık'ta yapmış olduğu görüşmede, Uluscuların kurula yazılı olarak vermiş oldukları ve hangi koşullara göre anlaşma yapabileceklerini açıklayan koşulları sunuyordu. İngiliz İstihbaratının iddiasına göre bu koşullar şunlardı: 1. Ulusculara karşılıklı fetva ile askeri mahkemenin kararları kaldırılmalı; 2. İstanbul ve Ankara yönetimlerinde alınmış olan tüm önlemleri yeniden gözden geçirmek ve bu önlemlerin sürdürülmesi konusunu incelemek üzere, Mebusan Meclisi, en erken vakitte, toplantıya çağrılmalı; 3. Uluscularla ilişkileri olması nedeniyle, İstanbul yönetimince takibata uğramış olanlar tazmin edilmeli 4. Sevr Antlaşmasının, Uluscuların istemleri doğrultusunda değiştirileceğine dair Bağlaşık hükümetlerden güvence sağlanmalı; bu arada, Uluscular, düşmanca herhangi bir davranıştan vazgeçecekler; 5. Sevr Antlaşması, Büyük Millet Meclisi'nin dilediği şu biçimde değiştirilmelidir: (a) Bağlaşık nüfusun çoğunluğu Türk olan bölgelerde Türk bağımsızlığını tümüyle tanımak ilkesini ve bu konudaki anlaşmazlıkları uluslararası bir hakem hey'etine sunmayı kabullenmeli; (b) İzmir ve Trakya üzerindeki haklar, böyle bir hakem hey'etine sunulmadan bir karara bağlanmalı; (c) etnografik ve öteki sorunları incelemesi için hakem hey'etine müddet ayırmalı; (d) Trakya ve Anadolu'da Yunanlılarca işgal edilmiş olan yerler ivedilikle boşaltulmalı; Türk

olmayan azınlıkların var oldukları yerlerin yönetim biçimleri saptanmalı ve onların haklarını koruyacak karma bir komisyon kurulmalı; Yunanlılar çekildikten sonra, Bağlaşıkların o yerlerdeki hakları güvence altına alınmalı; (e) Mali denetimle ilgili hükümler, Osmanlı yönetiminin onur ve bağımsızlığına uygun biçimde değiştirilmeli; Osmanlı Mebusan Meclisi'nin, bütçenin hazırlanması ve onaylanmasındaki hakları hudutsuz olmalı; (f) Uluscularca kabul edilmiş olan Boğazların yansızlığı, Osmanlı yönetiminin egemen bağımsızlığıyla çelişmeyecek biçimde uygulanmalı; 6. Hükümet, seçtiği herhangi bir hükümetle siyasal ve ekonomik ilişkiler kurmada özgür olmalı; 7. Osmanlı hükümeti, toprak bütünlüğü sürecinde, Sovyet yönetimine ve Asya'daki komşu cumhuriyetlere karşı iyi niyetli yansızlık uygulamalı ve Ankara yönetimi, üstlenmiş olduğu yükümlülükleri, o devletlerin de rızasıyla yeniden gözden geçirmede özgür olmalı; 8. Ankara yönetimince imzalanmış veya imzalanmak üzere olan antlaşmalar revizyona tabi tutulmamalı; 9. Sevr Antlaşmasının askeri maddeleri, savunma açısından gerektiği gibi değiştirilmeli; 10. Halifeliğin, tüm İslâm ülkelerindeki Müslümanların koruyucusu sıfatıyla manevi statüsü, Suriye ve Irak halklarının Halifelikle olan ilişkilerini sürdürme hakkı istisnasız olarak tanınmalı; 11. Bu önerilere bir ay içinde yanıt verilmeli⁷⁹.

İzzet Paşa, telyazısında, bu denli önerileri görüşebilmesi için İstanbul kuruluna yeterince yetki verilmemiş olduğunu; dolayısıyla, bu önerileri hükümete göndererek yeni yönerge isteminde bulunacağını bildirmişti. 14 Aralık tarihli telyazısında ise, Celâlettin Arif'le yapmış olduğu görüşme hakkında bilgi veriyordu.

Bu konuda söz alan Sadrazam Tevfik Paşa, Uluscular, koşullarını değiştirmezlerse, kurulun İstanbul'a geri çağrılacağını ve o zaman, hükümetin, politikasını değiştirmek veya görevden çekilmek konularında karar vermek zorunda kalacağını açıklıyordu. Öteki Bakanlar, Uluscuların bu denli 'abartılmış' koşullar öne sürmüş olmalarından ötürü üzüntülerini beyan ediyorlardı. Adalet Bakanı Arif Hikmet Paşa, hükümetin son görüşlerinin Ankara'ya duyurulmasını; bunların, Ankara'ya dönecek olan Kadri Bey aracılığıyla, bir yönerge biçiminde gönderilmesini öneriyordu. Dışişleri ve Savunma Bakanlarıyla Danıştay başkanı, Arif Hikmet Paşa'nın görüşlerine katılıyor ve sonuçta, kabine, Sefa Bey'le Arif Hikmet Paşa'yı, hükümetin görüşlerini yansıtan bir yanıt hazırlamakla görevlendiriyordu.

⁷⁹ İngilizce'den çevrilmiştir.

Hazırlanan yanıt, kabinenin 23 Aralık günkü oturumunda okunuyordu. Yanıt şöyleydi:

'Uluscularca öne sürülmüş olan koşullar, hükümetin Bağlaşıklarla görüşmelerde bulunmasını sağlayacak başlıca amaca ters düşmektedir. Amaç, hükümete, Bağlaşıklarla tüm ulus adına görüşmelerde bulunmaya yöneliktir; ancak, Ankara'da halâ sürmekte olan mentalite, görüşmelerin esasını ortadan kaldıracaktır. Bağlaşıklar, Yakın Doğu'daki karışıklığı ortadan kaldırmaya ve kendi çıkarlarını korumaya azimlidirler; dolayısıyla, bu fırsatı harcamak ülkeye karşı bir suçtur. İyi duygularla davranan devletlerin bile, savaş öncesindeki duruma dönülmesine izin vermeyecekleri ve Uluscuların koşullarına göre yapılacak herhangi bir görüşmenin başarılı olmayacağı Kemalistlere anlatılmalıdır. Merkezi hükümetin, Uluscuların koşullarını kabule güçleri yoktur; ancak, o koşullar, sadece Trakya, İzmir ve Adana'yı; ayrıca herhangi bir saldırıya karşı savunmayı ilgilendiriyorsa, Bağlaşıklarla bu konularda görüşülebileceği Ulusculara anlatılmalıdır. İç işleri ilgilendiren konularda Uluscuların önerileri merkezi hükümetçe kabul edilebilir.'

Kabine, hazırlanmış olan bu yanıtı onaylıyor; ama, Şeyhülislamın önerisi üzerine şu madde ekleniyordu: 'Şimdiki yararlı fırsat yitirilirse, bundan bütünü Uluscular sorumlu olacaktır'⁸⁰.

Bu sırada, İzzet Paşa'yla yapılan yazışmalar, Ankara ile İstanbul arasında bir anlaşmaya varılmadığını kanıtlıyordu. İstanbul'daki yeni İngiliz yüksek komiseri Sir Horace Rumbold da, Lord Curzon'a 31 Aralık 1920'de gönderdiği gizli yazıda şöyle diyordu: 'Yılın sonunda, Türk hükümeti kendisini daha güç bir durumda buluyor... Mustafa Kemal'e gönderilmiş olan kurulun, Uluscuların inatçı tutumu yüzünden başarısızlığa uğramış olduğu şimdi kesinleşmiştir'⁸¹. Yine Rumbold'un Curzon'a 29 Aralık'ta bildirdiğine göre, Sadrazam, İstanbul'daki Fransız yüksek komiseriyle görüşürken, Ankara'daki kurulu İstanbul'a dönmeye çağırıldığını açıklamıştı⁸².

1 Ocak 1921 tarihli İstihbarat raporu, İzzet Paşa ile öteki kurul üyelerinin Ulusculara katıldığına dair yayımlanan bildirisinin Anadolu'nun her ya-

⁸⁰ FO 371/6497/E 840, HC/1593 ve 1596, İstihbarat raporu, 30.12.1920.

⁸¹ FO 371/6464/E 346, Rumbold'dan Curzon'a yazı, İstanbul, 31.12.1920.

⁸² İbid., belge no. E 12, Rumbold'dan Curzon'a gizli telyazısı, İstanbul, 29.12.1920.

nına dağıldığını bildiriyor; görüşmelerin pek gizli tutulduğunu kaydediyor; şöyle diyordu: 'Uluscular, görünürde Bolşevikleri gücendirmemek için, İstanbul yönetimiyle görüşmelerde bulduklarını kabullenmekten kaçınıyorlar. İstanbul kurulunun Ankara'yı ziyareti, Bolşeviklere, İzzet'le öteki tanınmış Türk öğelerin Anadolu'ya kaçıışı ve ustaca oynanmış bir oyun olarak izah edilmiştir'⁸³. Ancak, İstanbul'daki İngiliz yüksek komiseri Sir Horace Rumbold, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 19 Ocak 1921'de gönderdiği kapalı telyazısında, İzzet Paşa kurulunun Ankara'da tutsak olarak tutulduğunu bildiriyordu⁸⁴.

LONDRA KONFERANSI

Fransa ile İtalya'nın da onayıyla, Doğu Sorunu'nu görüşmek üzere 21 Şubat 1921'de Londra'da bir konferans düzenlenmesi, 21 Ocak tarihli Paris konferansında karara bağlanıyor; Türkiye ile Yunanistan bu konferansa katılmaya çağrılıyordu. İstanbul'daki Bağlaşık yüksek komiserleri, Londra Konferansı'na ilişkin olarak, 26 Ocak'ta Tevfik Paşa'ya ortak bir çağrı gönderir göndermez,⁸⁵ Osmanlı Sadrazamı çağrıyı ivedilikle kabulleniyor; Osmanlı kuruluna katılmak üzere, yetkili bir kurul göndermesi için derhal Mustafa Kemal'e başvuruyordu⁸⁶. Uluscuların Londra Konferansı'na ayrı olarak çağrılmamalarına canı sıkılan Mustafa Kemal'le Tevfik Paşa arasında sert bir yazışma ve telefon görüşmesi başlıyor; İngiliz İstihbarat Servisi, bunları yakından izliyor; en önemli yazışmaları ele geçiriyordu. 22 Şubat 1921 tarihli istihbarat raporu, Mustafa Kemal'in bu davranışını şöyle yorumluyordu:

*'Mustafa Kemal, uzun süreden beri tadını tattığı iktidarı gönüllü olarak bırakmayı dilemiyor; Büyük Millet Meclisi ise, Bolşeviklere ve İttihatçılara o kadar bağlanmıştır ki, Anadolu'yu onların pençesinden kurtaramaz. Ankara, muhtemelen, Büyük Millet Meclisi'nin tanınması için bir delegasyon gönderiyor; ancak, konferansta aşırı istemler öne sürerek konferansı kesintiye uğratacaktır...'*⁸⁷

⁸³ FO 371/6497/E 1182, İstihbarat raporu, 1.1.1921.

⁸⁴ FO 371/6464/E 1043, Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 19.1.1921.

⁸⁵ FO 371/6464/E 1227; DBFP 1/XVII, s.29-30.

⁸⁶ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı...*, c. II, s. 120 vd.

⁸⁷ FO 371/6464/E 1360, İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı'ndan Savaş Bakanlığı'na, 'oldukça gizli' işaretli kapalı telyazısı, 28.1.1921.

Tevfik Paşa'nın, Mustafa Kemal'e başvurarak, Uluscu bir kurulun Londra Konferansı'na katılmak üzere İstanbul delegasyonuna katılmasını önermesi üzerine, Uluscu önder, Sadrazama gönderdiği ve İngiliz İstihbaratının eline geçen telyazısında şu yanıtı veriyordu: 'Ankara'daki Büyük Millet Meclisi, ulusun yazgısını eline almış olan tek yasal, bağımsız ve egemen güçtür. Bu meclisin yönetimi, dış konularda ulus adına söz hakkına sahip tek örgüttür. İstanbul'da hiç kimsenin yasal statüsü yoktur; dolayısıyla, kendilerine hükümet adını verenler, ulusun hak ve egemenliğine açıkça karşıttırlar. Bu "hükümetin" kendisini yabancılara, ulusun yaşamı konusunda sorumlu söz sahibi olarak göstermesi kabul edilemez. En iyi yöntem, ülke adına söz hakkına sahip tek yasal hükümetin Ankara hükümeti olduğunu kabullenmek ve beyan etmektir... BMM hükümeti, tüm ciddiyet ve içtenlikle barış dilemektedir; ancak, ön koşul olarak Türklerin ulusal hakları tanınmalıdır. Bu haklar onaylanınca, BMM hükümeti, herhangi bir görüşmeye katılmaya hazır olacaktır. Bağlaşıklar, Türk sorununu Londra Konferansı'nda adilâne biçimde çözümlenmeye karar vermişlerse, bu konuda çağrılarını doğrudan doğruya BMM hükümetine yapmalıdırlar. BMM hükümetinin, yukarıdaki koşullara göre yapılacak herhangi bir çağrıyı iyi niyetle kabulleneceğini bir kez daha belirtiriz'⁸⁸.

Bu sırada, Mustafa Kemal'in önerisi üzerine, Dışişleri Bakanı Bekir Sami (Kunduk)'nın başkanlığında, Osmanlı kurulundan ayrı ve bağımsız bir kurul seçiliyor; resmen çağrılırsa, konferansa katılmak koşuluyla ve vakit kazanmak için, 6 Şubat'ta Antalya yoluyla Roma'ya gidiyor; orada resmen konferansa çağrıldıklarını İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'dan öğrendikten sonra, Londra'ya hareket ediyordu⁸⁹.

İSTANBUL'DAKİ MUHALEFETİN EYLEMLERİ

Londra Konferansı günlerinde ve konferanstan hemen sonra, İstanbul'daki muhalefet önderleri, Damat Ferit'in Balta Limanı'ndaki köşkünde toplanıyor, ama kesin kararlar alamıyordu. 3 Mart 1921 tarihli İngiliz İstihbarat raporuna göre, Tevfik Paşa Londra'da iken Damat Ferit'le yandaşları, onu geri getirmek ve yerine Damat Ferit'i göndermek için eyleme geçiyor; onlara bu komplolarında Padişahın 1. mabeyincisi General Ömer Yaver

⁸⁸ İbid., İngilizce'den çevrilmiştir.

⁸⁹ FO 371/6466/E 2767, General Harington'dan Askeri İstihbarat Şefi'ne kapalı telyazısı, İstanbul, 23.2.1921.

Paşa ile yaveri Avni Paşa yardımcı oluyorlardı; ama bu düzenlerinde başarı sağlayamıyorlardı.

Bu sırada Uluscular da, Padişahın, İngiltere ile Hürriyet ve İtilâf Partisinin ellerinde güçsüz bir alet olduğunu çevreye yayıyorlardı. Padişah, Tevfik Paşa'nın Londra'da Uluscu kurulun etkisine pek dayanamayacağı kaygısıyla onun Londra'ya gönderilmesinden epeyi kuşkulanıyordu. Sonra, Uluscuların o konferansta başarı sağlayarak, Mustafa Kemal'in ikinci özgürlük kahramanı (1. herhalde Enver Paşa) olarak nitelendirilmesinden ve kendi saygınlığının sönmesinden kaygılanıyordu⁹⁰.

AHMET İZZET PAŞA KURULU İSTANBUL'A DÖNÜYOR

7 Nisan 1921 tarihli İngiliz gizli İstihbarat raporuna göre, Ahmet İzzet Paşa kurulunun 19 Mart'ta ani ve beklenmedik bir sırada İstanbul'a dönmesi, Osmanlı çevrelerinde çeşitli yorumlara yol açıyordu⁹¹. Kurul üyelerinden Fatin Efendi'nin bir dostuna anlattıkları, bu konuya ilginç ışık serper. İstihbarat raporunda şöyle deniliyordu:

*"Eskiden ılımlı görüşlere sahip olan Fatin Efendi, azılı Pan-İslâmcıların etkisi altına girmiştir. Kurulun dönüşünün gerçek nedeninin, Padişahın, Mustafa Kemal'in hazırlamış olduğu ve 31 Ocak'ta Tevfik Paşa'ya telyazısıyla gönderdiği koşulları desteklemesini sağlamak olduğunu itiraf etmiştir."*⁹²

Bu koşullar şöyleydi: "1. Padişahca yayımlanacak bir fermanla Büyük Millet Meclisi'nin Türkiye'nin tek ve egemen yönetimi olduğu tanınmalı; 2. Padişah, yaşamını İstanbul'da sürdürmeli, ama hükümet Ankara'da üslenmeli; Padişahla Ankara arasındaki bağlantı Uluscular tarafından özelce atanacak bir kurul tarafından sürdürülmeli; 3. Padişah, Uluscuların bu dileklerini kabullenirse, var olan Meclis dağıtılmalı ve genel seçim yapılmalıdır. Yeni Meclis kurucu niteliklere sahip olmalı ve Padişahın ayrıcalık haklarını ivedilikle kaldırmalıdır; 4. Yeni Meclis, Avrupa'daki Uluscular tarafından o sırada veya ileride yapılacak herhangi bir anlaşmayı reddetmeli." (!)

Rapor şöyle sona eriyordu: 'Bu planlar, Bolşeviklerle sıkı ilişkileri olan Uluscu önderler tarafından hazırlanmıştır; ancak, Fatin Efendi, Uluscu ön-

⁹⁰ FO 371/6505/E 3487, İstihbarat raporu, 3.3.1921.

⁹¹ FO 371/6467/E 3454, Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 20.3.1921.

⁹² FO 371/6509/E 4448, İstihbarat raporu, 7.4.1921.

derlerin, Bolşevizm ilkelerini desteklemeye zerre kadar niyetli olmadıklarını bildirmiştir⁹³.

LONDRA KONFERANSI VE TÜRK KURULLARI

Bu sırada, 21 Şubat ile 10 Mart 1921 tarihleri arasında yapılan Londra Konferansı'nda bir sonuca varılamıyor, İstanbul ve Ankara delegeleri yurda dönüyordu. 21 Nisan tarihli İngiliz İstihbarat raporuna göre, 14 Nisan'da İstanbul'a dönen Tevfik Paşa, 15 Nisan'da huzura kabul edilerek, Padişaha, Londra'daki görüşmeler sırasında uygulamış olduğu yöntem hakkında ayrıntılı bilgi veriyordu⁹⁴. Onun anlattığına göre, konferansın ilk oturumunun öngününde hasta olduğu için Osman Nizami Paşa, M. Briand ve M. Sforza'nın da önerisi üzerine, Türk çıkarlarının savunulmasını Uluscu kurula bırakmak zorunda kalmıştı. Ancak, Ulusal Güçlerle yapılacak herhangi bir anlaşma Padişahla yönetimi tarafından onaylanmazsa yasal olmayacağını Fransa ile İngiltere kesinlikle anlamışlardı.

Devletler, İstanbul'la Ankara arasında bir uzlaşma olmasına büyük önem vermiş; bunu sağlamak için Londra, Paris ve Roma'da her iki kurul üzerinde etki kullanmışlardı. Roma'da yapılmış olan görüşmeden sonra şu karar alınmıştı: o sıradaki düşmanca davranışlar (Türk-Yunan savaşı) sona erinceye ve Sevr Antlaşması'nın son şeklinin saptanacağı ikinci bir konferans düzenleninceye dek, İstanbul hükümeti, var olan şeklini korumakla birlikte, Uluscu yönetime karşı düşmanca davranmayacak; ona karşı olumlu bir politika izleyecekti. İstanbul hükümeti bu denli bir politika izlediği sürece, Ankara, merkezi hükümete karşı düşmanca bir davranıştan ve kışkırtmadan kaçınacak; İstanbul'la olağan içinde ilişkilerini sürdürecekti ve özellikle yeni konferans toplantıya çağrıldığında, merkezi hükümetle işbirliği yaparak, bu amaç için ortam hazırlayacaktı. Bu koşullar her iki kurulca kabul edilmişti. Tevfik Paşa, Londra'daki eylemlerini Padişah onaylamazsa, görevden çekilmeye hazır olduğunu açıklıyordu. Padişah, ona güveni olduğunu, ama Anadolu'daki karşıcıl akımdan kaygılı olduğunu belirtiyor; Tevfik Paşa onu yatıştırılmaya çalışıyordu⁹⁵.

Bu sırada Uluscular Yunanlılara karşı 2. İnönü zaferini kazanıyor; ama Yunanlılara el altından yardımcı olan İngilizlerle araları pek açılıyor, İstan-

⁹³ İbid.

⁹⁴ Bkz. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı...*, c. II, s. 117 vd.

⁹⁵ FO 371/6513/E 5730, İstihbarat raporu, 21.4.1921.

bul yönetimi bu gelişmeler önünde korkuya kapılıyordu. 22 Haziran 1921 tarihli İngiliz İstihbarat raporunun 'oldukça güvenilir bir kaynaktan' sağlanmış olduğu habere göre, 2 Haziran'da oturum yapan ve Sadrazamla, Ali Rıza Paşa, Sefa Bey ve Mustafa Arif'ten oluşan kabine, İngiltere'nin Türkiye'ye karşı düşmanca davranışları konusunda, Londra'daki Osmanlı temsilcisi Mustafa Reşit Paşa'dan almış olduğu bir telyazısını inceliyordu. Bu telyazısında, Ankara yönetiminin, İngiltere'ye karşı uyguladığı 'aşırı politika' ve bunun yol açacağı 'ciddi sonuçlar'dan söz ediliyordu. Reşit Paşa, İngiltere'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı politikada Türkiye aleyhine değişiklikler yapması olasılığına değiniyor ve tutumunu değiştirmesi için Ankara yönetimi üzerinde baskı kullanılmasını öneriyordu.

Bu konuda kabinede yapılmış olan uzun tartışmalardan sonra, Sefa Bey'in, Mustafa Kemal'e hükümet adına gizli bir yazı göndererek, onun dikkatini şu noktalara çekmesi karar altına alınıyordu: (Kısaca): 'Çeşitli kaynaklardan sağlanmış olan bilgiye göre, son günlerde BMM yönetimi, Bağlaşıklara ve özellikle İngiltere'ye karşı kimi önlemler almak kararını vermiştir; örneğin, İngiliz bandıralı gemilere, Uluscu yönetimin denetimi altındaki limanlara girme izni verilmiyor; İngiliz uyruklu kişilerin kimi ayrıcalık hakları kaldırılmıştır; özgür bırakılması gereken İngiliz tutsaklar⁹⁶ halâ özgür bırakılmamıştır, v.s.

'Anadolu, Yunan işgaline karşı büyük bir savaşım vermektedir; ama başarı, yalnız askeri bir utkuya değil, aynı zamanda sağlanacak, siyasi dostluk ve desteğe dayanır. Diplomasi kurallarının biri de, önemli konularda başarı sağlamak için, ikinci derecede önemli konularda özveride bulunmaktır. Ne kadar üzücüdür ki, bir süreden beri Ankara durumun ciddiyetini tümüyle anlayamamıştır. Ankara yönetiminin üyeleri, ücreti yalnız bırakıldıkları için, genel ve siyasi durumu ve uyguladıkları politikanın geniş ölçüdeki etkilerini anlayamıyorlar. (Osmanlı) Dışişleri Bakanı'nın güvenilir kaynaklardan öğrenmiş olduğuna göre, İngiltere hükümeti, Ankara yönetiminin tutumuna karşı ilgisiz değildir ve misilleme davranışlarında bulunabilir. İngiltere, yansızlığını bir yana bırakarak Yunanistan'ı destekleyebilir. Bu olursa, İstanbul'la Boğazlar, Yunanistan'ın tehdidi altına girebilir. Osmanlı yönetimi, ulusun yüksek çıkarları adına, BMM ve Ankara yönetimi önderlerinin yurtsever ve insani duygularına başvurarak, onları, yukarıda belirtilmiş olan aşırı ve man-

⁹⁶ Bekir Sami'nin imzalamış olduğu tutsaklar anlaşması için bkz. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı...*, c. II, s. 132 vd.

tık dışı önlemleri kaldırmaya çağırır. Bu denli önlemler yararlı olmamakla birlikte, oldukça ciddi ve üzücü sonuçlara yol açabilir ve bunun da sorumluluğu büsbütün Ankara yönetimine ait olacaktır.' İngiliz İstihbarat Servisi raporunun ekine geçirilmiş olan bu uyarı, 4 Haziran'da Anadolu'ya duyuruluyordu⁹⁷.

12 Haziran'da Tevfik Paşa kabinesinde aceleyle değişiklikler yapılıyor; yeni kabinede Şeyhülislâmlığa Nuri Efendi, Dışişleri Bakanlığına Ahmet İzzet Paşa, İçişleri ve Bayındırlık Bakanlıklarına Ali Rıza Paşa, Savunma (Savaş) Bakanlığına Ziya Paşa, Donanma Bakanlığına yine Salih Paşa, Danıştay Başkanlığı ve vekâleten Eğitim Bakanlığına Mustafa Arif, Maliye Bakanlığına vekâleten Hüseyin Kâzım, Adalet bakanlığına Arif Hikmet Paşa ve Ticaret ve Tarım Bakanlığına Sefa Bey getiriliyordu⁹⁸.

İstanbul'daki İngiliz yüksek komiser vekili Frank Rattigan'ın 14 Haziran'da İngiltere Dışişleri Bakanlığına bildirdiğine göre, son gelişmeler (İngiltere ile Kemalistler arasındaki ilişkilerin kötüye gitmesi) ve Bağlaşıkların, özellikle İngiltere'nin Yunanlılara yardımda bulunması olasılığı, herhalde kabinede değişiklik yapılmasına neden oluşturmuştu. Yalnız Reşit Bey kabineden ayrılmıştı. Sadrazam Tevfik Paşa, İzzet ve Salih Paşaları kabineye katılmaya inandırmayı sonuçta başarmış oluyordu. Her ikisinin de oldukça cılız bir yönetime güç sağlayacağına inanılıyordu. Padişah da, İzzet Paşa'dan pek hoşlanmamakla birlikte, ikisinin de kabineye atanmalarını onaylıyordu. İzzet Paşa, İçişleri Bakanlığını kabullenmemişti, ama dış işlerde pek deneyi yoktu. Rattigan'a bakılacak olursa, kabinedeki bu değişiklikler, İstanbul yönetiminin politikasında bir değişikliğe yol açmayacaktı⁹⁹.

İngilizler, bu sırada, Uluscuların limanlarını denizden abluka etmeyi ve Yunanlılara yardımda bulunmayı tasarlıyorlardı¹⁰⁰. İzzet Paşa, İngiliz yüksek komiser vekili Rattigan'a başvurarak, iyi niyetlerini kanıtlamak için Ulusculara vakit vermek amacıyla, İngiltere'nin Yunanlılara yardım kararını ertelemesini sağlamasını diliyor; Uluscuları 'doğru yola getirmek için' onları etkilemek yönünde elinden geleni yaptığını bildiriyordu¹⁰¹.

⁹⁷ FO 371/6492/E 6968, İstihbarat raporu, 22.6.1921.

⁹⁸ FO 371/6471/E 6842, Rattigan'dan Dışişleri Bakanlığı'na teyzası, İstanbul, 13.6.1921; *Takvim-i Vekayi*, no. 4185, 13.6.1921; *Vakit*, 14.6.1921.

⁹⁹ FO 371/6471/E 6843, Rattigan'dan Curzon'a kapalı teyzası, İstanbul, 14.6.1921.

¹⁰⁰ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı...*, c. II, s. 146 vd.

¹⁰¹ FO 371/6471/E 6930; DBFP 1/XVII, s. 252, Rattigan'dan Curzon'a kapalı teyzası, İstanbul, 15.6.1921.

9 Temmuz tarihli İstihbarat raporuna göre, İzzet ve Salih Paşalar Ankara'dan döneli beri, Tevfik Paşa kabinesi, 21 Haziran'a dek ancak üç kez resmi toplantı yapmıştı ve bu toplantılarda hiçbir önemli karar alınmamıştı. İzzet Paşa, Ankara ile İstanbul arasındaki ayrılıkları, hiç olmazsa sathi olarak ortadan kaldırır umuduyla Dışişleri Bakanlığına getirilmişti. 24 Haziran'da bir kurye ile Mustafa Kemal'e gönderdiği yazıda, Dışişleri Bakanlığını niçin kabullendiğini anlatmaya çalışıyordu. Amacının, uzun süren ve her geçen gün ülkeye zararlı olan bunalıma son vermek için yardımda bulunmak olduğunu iddia ediyor; Ankara'yı, tüm davranışlarını, gerçek amaç olarak işgal altındaki illeri kurtarmaya harcayacağına inandırmaya çalışıyor ve dostlukları gerekli olan kimi devletleri gücendirmekle suçluyordu. Babialinin görüşünce, başlıca amacın ancak Bağlaşıklara karşı sadakatlı ve uzlaşıcı bir politika izlemekle sağlanabileceğini vurguluyor; Uluscuları, güçlü devletleri gücendirecek davranışlardan sakınmaya uyarıyordu¹⁰².

YENİ YUNAN SALDIRISI

7 Temmuz 1921'de, Kral Konstantin'in başkanlığında İzmir'de toplanan Yunan Savaş Konseyi, Yunan ordusunun, Kemalistleri Ankara'ya dek kovalayabileceği kararını çoğunlukla kabullendikten dört gün sonra (11 Temmuz'da) yeni Yunan saldırısı İzmir savaş kesiminde başlıyordu¹⁰³. Yunanlılar ilkin başarılı oluyor; Kemalistler, Ankara'yı boşaltarak, başkenti Kayseri'ye taşımak kararını alıyorlardı¹⁰⁴. İstanbul panik içindeydi¹⁰⁵.

Bu Yunan başarıları, İstanbul'da Ulusculara karşı olan çevrelerde bir akım yaratıyor; bu çevreler, Kemalist ordular yenilirse, bir hükümet darbesi yapmayı tasarlıyorlardı. Bu plan gereğince, Osmanlı kabinesinin Kemalistlere eğilim gösteren kimi üyeleri, Sadrazam Tevfik Paşa ve Dışişleri Bakanı İzzet Paşa ile birlikte tutuklanacak ve Damat Ferit'in başkanlığında, İtilâf Devletleri yanlısı yeni bir yönetim kurulacaktı. İstanbul ve Anadolu'daki 'ılımlıların' birleştirilerek, Bağlaşıklarla 'adil bir uzlaşmaya varılmasına yardımcı olması umut edilen bu planı Padişahın da onayladığı' bildiriliyordu¹⁰⁶.

¹⁰² FO 371/6343/E 7957, İstihbarat raporu, 9.7.1921.

¹⁰³ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı*, c. II, s. 163 vd.

¹⁰⁴ FO 371/6525/E8990, General Harington'dan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı, İstanbul, 5.8.1921.

¹⁰⁵ FO 371/6524/E 8739, Harington'dan Savaş Bakanlığı'na kapalı telyazısı, İstanbul, 28.7.1921.

¹⁰⁶ FO 371/6473/E 8433 Rattigan'dan Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 21.7.1921.

4 Ağustos tarihli İngiliz İstihbarat raporunda şu ek bilgi veriliyordu: 'Hükümet darbesi yapmak isteyenler İngiltere'den yardım alamayacaklarını düşünerek, kabineyi düşürmek ve büsbütün İngiliz yandaşı bir grup oluşturmak ve dahası, İngilizlerden doğrudan doğruya direktif almak için, Damat Ferit'in başkanlığı altında yeni bir örgüt kurmak kararını almışlardır. İstanbul'da Ulusculara karşı subaylardan ve Anadolu'daki güçlü askeri birliklerden yararlanmayı planlıyorlar. Bu güçlere herhalde, şimdi İzmit'te bulunan Albay Köprülü Kâzım Bey komuta edecektir. Bunları öğrenmiş bulunan kabine önleyici önlemler almıştır. Ulusçu çevreler, bu muhalefet planını İngilizlerden esinlendiğine inanıyorlar'¹⁰⁷.

Ancak, Ulusçu güçler, Eylül ortalarında Yunanlılara karşı Sakarya zafelerini kazanıyor ve tüm Türk düşmanlarını üzüntüye boğuyorlardı. Yunan yenilgisinden sonra kimi çevreler, Uluscularla Yunanlılar arasında arabuluculuk yapılması görüşünü ortaya atıyorlardı. Bu konuda ilk davranışı İstanbul yönetimi yapıyordu. Padişah, 1 Eylül'de Tefik Paşa'ya, arabuluculuk amacıyla Bağlaşıklara başvurmanın zamanının geldiğine inandığını bildiriyor; Sadrazam, 3 Eylül'de konuyu kabineye sunuyor ve kabine, Anadolu'daki durum hakkında kesin bilgi sağlamak kararını alıyor; Salih Paşa'yı, Bağlaşık Devletlerin ve Kemalistlerin temsilcileriyle görüşmek üzere, Ağustos başlarında Roma'ya gönderiyordu. Salih Paşa, İtalyan diplomatların önerisi üzerine, Mustafa Kemal'i, arabuluculuk yapmaları için Bağlaşıklara başvurmaya Cami Bey aracılığıyla sürekli uyarıyordu; ama Mustafa Kemal, o sırada bu denli başvurunun Türkiye'nin yararına olmayacağı özürüyle buna yanaşmıyordu¹⁰⁸.

21 Eylül tarihli İngiliz İstihbarat raporuna göre, 19 Eylül'de yapılmış olan kabine toplantısında bu konu ele alınıyor; Tefik Paşa şöyle diyordu: 'Anadolu'daki gerçek askeri durum hakkında pek az bilgimiz vardır; ancak, ne Uluscular ve ne de Yunanlılar kesin bir savaş kazanmışlardır. Kış geliyor; silâh gücüne dayalı bir çözüm bence söz konusu olamaz. Bir süreden beri, İstanbul'daki Bağlaşık temsilciler arasında barış konusunda sondajda bulunmaktayım. Trakya'nın Yunanistan'a verilmesini desteklerim. Yunanistan'a, Anadolu ivedilikle boşaltılmak koşuluyla İzmir ilinde kimi ayrıcalık hakları verilmelidir. Bu konuları kendileriyle görüşmüş olduğum diplomatlar benimle ilke olarak aynı görüştedirler. Yine bu konuda Bağlaşıklara yanaşmamız zamanının geldiğine inanıyorum'.

¹⁰⁷ FO 371/6527/E 9622, İstihbarat raporu, 4.8.1921.

¹⁰⁸ FO 371/6531/E 11086, İstihbarat raporu, 27.9.1921.

İzzet, Ali Rıza ve Ziya Paşalar, bu konuda ilk davranışın Ankara'dan gelmesinin gerektiğini ve Tevfik Paşa'nın bu konudaki tutumunun doğru olmadığını belirtmişlerdi. Buna epeyi içerleyen Tevfik Paşa şöyle haykırmişti: 'Ne olursa olsun, ben, Haşmetlü Padişah hükümetinin sadrazamıyım. Söylediklerimi yerine getireceğim ve kimseden müdahale istemiyorum'. Kabine üyelerinin yalvarmalarına ve özür dilemelerine karşın, toplantıya son vererek Saraya gidiyordu. Anlaşılan, Tevfik Paşa'nın bu davranışı Padişahca körüklenmişti, çünkü Saray yeni bir kabine kurulmasından yanaydı. Tevfik Paşa'nın Hadi Paşa, Ali Rıza Paşa ve eski İçişleri Bakanı Reşit Bey'i de kapsayacak yeni bir kabine kurmaya çalıştığı Saray çevrelerinden bildiriliyordu. Rapor ayrıca şunu not ediyordu: 'Hadi Paşa, Damat Ferit'in yakınlarından ve ne pahasına olursa olsun barış yapılmasından yanadır'¹⁰⁹.

Bu sırada, İstanbul yönetimi, Bağlaşık ve Yunanistan'la barış görüşmelerini başlatmak kararını alıyor; Eylül sonunda, Tevfik Paşa, Bağlaşıklarla Yunanistan'ın bu konudaki tutumları hakkında ivedilikle bilgi sağlamaları için Avrupa'daki Osmanlı temsilcilerine yönerge gönderilmesini buyuruyor; ama İzzet Paşa, sadece Salih Paşa'ya, o sırada bu konuda herhangi bir sondajda bulunmamasını öneriyor; Tevfik Paşa bu öneriyi iptal ederek Salih Paşa'ya, ona önermiş olduğu biçimde davranmasını emrediyordu. Baskı altında kalan İzzet Paşa, 2 Ekim'de Mustafa Kemal'e gönderdiği telyazısında, onu arabuluculuk konusunda merkezi hükümetle görüşmelerde bulunmak üzere bir kurul veya elçi göndermeye çağırıyordu.

Yine bu sırada kabine, Londra, Roma ve Paris'teki Osmanlı temsilcilerinin göndermiş oldukları yanıtları 3 Ekim'de görüşüyordu. Bu yanıtlar hiç de yüreklendirici değildi. Bağlaşık yönetimlerden hiç biri, o sırada müdahalede bulunmak konusunu ciddi biçimde görüşmemişti. İtalya yönetimi, Yunanlıların kabulleneceği 'en ılımlı' koşulların Uluscular tarafından kabul edilemeyeceğine inanıyordu. Kabine, İzzet Paşa'nın Avrupa'daki Osmanlı temsilcilerine, Bağlaşık yönetimlere başvurarak, Yunanistan'dan, düşmanca davranışları hafifleterek Anadolu'yu boşaltmasını istemeye sevketmeleri kararını alıyordu.

İzzet Paşa'nın Mustafa Kemal'e 2 Ekim'de göndermiş olduğu telyazısına Mustafa Kemal 5 Ekim'de yanıt veriyordu. Yanıt özetle şöyleydi: 'Arabuluculuk gibi önemli konular İstanbul hükümetinin değil, BMM'nin yetkisindedir.

¹⁰⁹ Ibid., İstihbarat raporu, 16.9.1921.

Türk amaçları, İstanbul hükümetinin diplomasisi ile değil, silâhla elde edilebilir'. Bu yanıt kabinede epeyi kaygı yaratıyor ve bundan, BMM'nin uzlaşmaz olduğu sonucu çıkarılıyordu¹¹⁰.

Sakarya utkusundan hemen sonra, İstanbul yönetimi arabuluculuk önerisini yineleyince, Mustafa Kemal şu yanıtı veriyordu: 'Kahraman Türk ordusu zafer kazanmıştır. Yunanlılara ve İtilâf Devletlerine şimdi kendi koşullarımızı kabul ettirecek bir durumda bulunuyoruz. Bu koşullara göre Yunanlılar, Trakya ve İzmir'i, İtilaf Devletleri de İstanbul ve Anadolu'yu büsbütün boşaltmalıdırlar'¹¹¹.

Kabinenin 26 Eylül günkü toplantısında Mustafa Kemal'in yanıtı okunduktan sonra, İzzet Paşa, Mustafa Kemal'in mesajını onaylıyor, ama kabine-nin öteki üyeleri bu mesaja gülüyor; kabine, Ankara'nın 'uzlaşmaz olduğunu' saptayarak, arabuluculuğu ertelemek kararını alıyordu. 12 Ekim tarihli İngiliz İstihbarat raporu şunları ekliyordu: 'Olaylar, Kemal aleyhine cereyan ederse, kabine, Bağlaşıklar ve Yunanlılarla ayrı barış görüşmelerine başlayacaktır'¹¹².

İstanbul'daki İngiliz yüksek komiseri Sir Horace Rumbold, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 3 Ekim'de gönderdiği gizli yazıda, Osmanlı kabinesinde, Tefik Paşa ile İzzet Paşa yandaşlarından oluşan iki grup bulunduğunu; İzzet Paşa'nın 'aşırı Ulusçu görüşleri olduğunu'; Sadrazamın, Reşit Bey'in önerilerini iyi karşıladığını; Sakarya ırmağı yakınlarında sağlanmış olan utkudan doğan fırsatın kaçırılmamasına inandığını bildiriyordu. İzzet'in eski Dışişleri Bakanı Sefa Bey'le Savunma Bakanı Ziya Paşa'yı da kapsayan grubu, Yunanlıların, yalnız İzmir'le Trakya'yı değil, işgal altındaki tüm bölgeleri boşaltmaya zorlanması; Yunanistan'ın savaş tazminatı ödemesi ve barış görüşmelerinin doğrudan Yunan temsilcileriyle yapılması ve Osmanlı Devletiyle Yunanistan hakkındaki Sevr koşullarının değiştirilmesi gerektiğine inanıyordu¹¹³.

SALİH PAŞA'NIN RAPORU

9 Aralık 1921 tarihli İngiliz İstihbarat raporuna göre, Salih Paşa, 20 Ekim'de Avrupa'dan İstanbul'a dönünce, yapmış olduğu temaslar konusunda Sadrazam Tefik Paşa'ya bir rapor sunuyordu. Bu rapor, o sırada yapılmış

¹¹⁰ FO 371/6476/E 12085, İstihbarat raporu, 1.11.1921.

¹¹¹ İbid.; İngilizceden çevrilmiştir.

¹¹² FO 371/6532/E 11473, İstihbarat raporu, 12.10.1921.

¹¹³ İbid., belge no. E 11189, Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı, İstanbul, 3.10.1921.

olan kabine toplantılarının hiçbirinde görüşülmemiş ve bir dosyaya yerleştirilerek rafa kaldırılmıştı. Ancak, daha sonra, böyle bir raporun varlığını özel kaynaklardan öğrenmiş olan Padişah, kendisine onun bir suretini sağlaması için 19 Kasım'da Tevfik Paşa'ya direktif vermiş; Tevfik Paşa da 21 Kasım'da Padişaha bir suretini iletmişti.

Salih Paşa'nın Sadrazam için hazırlamış olduğu rapor şöyleydi:¹¹⁴

'Zat-ı alinizce alınmış ve Bakanlar kurulunca onaylanmış olan karar gereğince, güçlü devletlerin başlıca diplomatlarıyla ilişki kurmak; Avrupa'daki Uluscu temsilcilerle görüşmeler başlatmak ve var olan siyasi duruma bir çare bulmak için Uluscuların önderleriyle doğrudan doğruya yazışmak amacıyla Avrupa'ya hareket etmiştim. İstanbul'a dönünce, misyonumun sonuçlarını ve kendi kişisel görüş ve izlenimlerimi zat-ı alinizin ve meslektaşlarımızın gözleri önüne serdim. Sözlü raporum sizce ve meslektaşlarımızca iyi karşılanmakla birlikte, görünürde henüz kesin bir karar alınmamıştır.

'Öyle sanıyorum ki, son olaylar ülkemizin durumunu o denli bunalımlı bir hale getirmiştir ki, kendi kişisel görüşlerimi size açıklamayı önemli gördüm. Bu görüşler kabinenin gelecek oturumunda tartışılmalı ve Bakanlık arşivinde dosyalanmalıdır. Dikkatle yapmış olduğum soruşturmalar şunu göstermiştir: Uluscular, İngiltere'nin, hiç olmazsa şimdilik, Doğu Sorunu'na karışmaktan kaçınmak zorunda olduğuna kesinlikle inanıyorlar. İngiltere; Hindistan, Mısır, İran ve İrlanda'daki kimi olaylardan çok kaygılanmaktadır; dolayısıyla, gerek şimdi gerekse gelecekte, kendi dileklerini Ulusculara zorla kabul ettiremeyecektir. Aynı zamanda, İngiltere'nin şimdiki güçsüzlüğünden yararlanan Fransa ile İtalya, kendilerini, İngiltere'den ayırmak için ellerinden geleni yapıyor; İngiliz siyasasına ve Yunanistan'ın davranış ve diplomasi-sine kesinlikle karşıt bir tutum izliyorlar. Hiç kuşkusuz, Bolşevik Rusya bu konuda Ankara'ya bilgi vermiştir.

'Ankara diplomatlarını epeyi yüreklendiren bu duruma karşın Avrupa'lı birçok önemli diplomatlarla yapmış olduğum görüşmeler sonucunda, İngiltere'ye, Doğu'daki çıkarlarını sağlamada kimsenin engel olamayacağı görüşündeyim. Dahası, kişi şunu da söyleyebilir: gerekirse, İngiliz yönetimi, tüm dikkatini Doğu Sorunu'na vermek için tüm öteki sorunları bir yana itebilir, çünkü bunu yapmaz ve Ankara'ya boyun eğerse, Hindistan ve Asya'daki tüm İngiliz saygınlığı yitirilmiş olacaktır.

¹¹⁴ İngilizce'den çevrilmiştir.

'Şunu da eklemeli: İngiliz yönetimi, Uluscuların çeşitli Müslim ve gayri-Müslim halklarla muhtelif anlaşma ve ittifaklar kurduğunu göreyerek, Ulusculara karşı gittikçe sertleşecektir. Bu anlaşmalarda, İngiltere'nin çıkarlarına karşılıklı gizli maddeler vardır ve İngiliz hükümetinden, bu anlaşmaları dikate almamasını beklemek safdillik olur. Eninde sonunda, İngiliz halkın, kendi hükümetlerini bize karşı şiddetli önlemler almaya zorlayacağından eminim.

'İtalya ile Fransa'ya gelince, onların şimdiki tutumlarının Ulusculara karşı uzlaşıcı olduğunu kabullenirim; ancak, bu tutumun, onların gerçek siyasalarını örten bir maske olduğuna inanırım. Sağlamış olduğum tüm bilgilerin ve yapmış olduğum tüm görüşmelerin ışığı altında şuna inanıyorum: bu iki devlet yalnız kendi ekonomik kârlarını sağlamak peşindedirler. Gerçek amaçları, dünya savaşında ele geçirmiş oldukları silâh ve mermileri satmaktır.

'Bağımsızlık sağlamak ve Yunanlı saldırganları Anadolu'yu boşaltmaya zorlamak açılarından Uluscuların savının yasal (*legitimate*) olduğunu kabullenirim; ancak, gerçek şudur ki, Uluscuların siyasi görüşleri hiç kuşkusuz tehlikelidir ve ülkenin çıkarlarına karşıdır. Şu noktalar bana gerekli görünür: Babıali, ilkin, İngiltere'yi, Uluscuların son zamanlarda aktetmiş oldukları antlaşmaların geçersiz olduğuna, ikinci olarak, Ankara diplomatlarını, tutumlarını, Türkiye'ye yardımda bulunabilecek tek ülkeye (İngiltere) karşı olumlu biçimde değiştirmeye inandırmaya çalışmalıdır. Bu yapılmazsa, anarşi, sürekli bunalım, açlık ve var olan tüm mutsuzluklar, ülkemizi boğarak dize getirecektir'¹¹⁵.

ULUSCULARA KARŞIT FERMANIN KALDIRILMASI KONUSU

İstanbul'la Ankara arasında arabuluculuk konusunda görüş alışverişi içinde bulunulurken, 4 Kasım 1921 tarihli İngiliz İstihbarat raporu, İstanbul'da 'oldukça yetkili bir kaynaktan' sağladığını iddia ettiği şu bilgiyi Londra'ya gönderiyordu: 'İstanbul hükümetinin, Ankara yönetiminden, önemli konuları görüşmek üzere İstanbul'a sorumlu bir temsilci göndermesini dilemesi üzerine, BMM yönetimi, Yarbay Süleyman Sırrı'yı Ekim ayı sonunda İstanbul'a gönderiyordu. Sırrı Bey, Osmanlı Dışişleri ve Donanma Bakanlarıyla uzun görüşmelerde bulunuyordu.

¹¹⁵ FO 371/6480/E 13617, İstihbarat raporu, 9.12.1921 'Arabuluculuk konusu: Salih Paşa'nın görüşleri', R. 2/1, İstanbul 22.11.1921.

Bu görüşmelerde başlıca konular, merkezi hükümetin yetkisi, Padişahın statüsü ve Türkiye'yi bir barış konferansında temsil edecek delegasyonun oluşumu idi. Ankara yönetiminin görüşleri şu noktalarda toplanıyordu: 1. Merkezi hükümetin barışı sağlamak için bugüne dek yapmış olduğu girişimler başarısız olmuştur. 2. Merkezi hükümet, gerçekte, Padişah ve Ankara'daki BMM arasında bir bağ olmaktan öteye geçememiştir. 3. Ankara yönetimi Fransız yönetimiyle bir antlaşma yapmıştır (Ankara Antlaşması)¹¹⁶ ve İtalyan hükümetiyle de bir antlaşma yapmak üzeridir¹¹⁷. Bu iki antlaşmanın sonucu olarak, İngiltere, iki Bağlaşımın örneğini izlemeye zorlanacaktır. 4. Türk sorunları konusunda Avrupa'ya bir kurul gönderilecekse, yalnız Ankara yönetiminin temsilcilerinden oluşmalıdır; 5. Padişah, gerçek durumu anlamaz ve bu görüşlere boyun eğmezse, sonuç, hem taht ve hem de merkezi hükümet için tehlikeli olacaktır.

İngiliz İstihbarat Servisi, Padişahın çok güvendiği eski İçişleri Bakanına atfen (ad verilmiyor), Ankara yönetimiyle öteki devletler arasında herhangi bir antlaşma yapılırsa yapılınsın, 'son sözün kendine (Padişaha) ait olmasında direneceğini' bir ajandan öğrenmiş bulunuyordu¹¹⁸.

12 Kasım 1921 tarihli İngiliz İstihbarat raporu şu bilgiyi veriyordu: 'Yarbay Süleyman Sırrı, Damat Ferit yönetimince çıkarılmış olan ve Uluscuları asi ilân eden fermanın kaldırılması için, merkezi hükümetle görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul'a gelmiştir. Sadrazama yakın bir ajandan öğrenildiğine göre, Padişah, 12 Ekim'de Şeyhülislâm'ı huzura kabul etmiştir. Şeyhülislâm, Sırrı Bey'in bu konudaki görüşlerini Padişaha anlatmış; Padişah onu dikkatle dinlemiş, ama yanıt vermemiştir. Tevfik Paşa da 13 Ekim'de huzura kabul edilmiş; Saraydan ayrıldıktan sonra kabineyi özel toplantıya çağırmişti. Kabine, uzun tartışmadan sonra almış olduğu şu kararları Sırrı Bey'e de duyurmuştu:

1. Ferman, Halifenin askeri güçlerine muhalefet edenlere karşı çıkarıldığı ve Halife'nin şimdi askeri gücü olmadığı için zaman geçişine (mürur-u zamana) uğramıştır. 2. Uluscu yönetimi tanıyıcı yeni bir ferman çıkarmak gereksizdir, çünkü böyle bir ferman Avrupa'da, Halifenin Hristiyanlara karşı cihat açtığı biçimde yanlış yansıtulabilir. Uluscuların Padişahı tehditlerine gelince, Padişahın tahttan çekilmesi ülkenin iyiliğine ve Uluscuların yararına

¹¹⁶ Ankara Antlaşması için bkz. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ...* c. II, s. 208 vd.

¹¹⁷ Türk-İtalyan ilişkileri için bkz. Sonyel, *ibid.* c. II, s. 208 vd.

¹¹⁸ FO 371/6478/E 13179 İstihbarat raporu, 1-14.11.1921.

olmayacaktır. Uluscuların böyle bir yöntem izlemeyi önermeleri, tutumlarında büsbütün hatalı olduklarını ve ülkenin iyiliği için çalışmadıklarını gösterir'.

Sırrı Bey, bu noktaları Ankara yönetiminin dikkatine sunmak amacıyla ivedilikle Ankara'ya hareket edeceğini ve bu sorunu yeniden görüşmek üzere, İstanbul'a bir diplomatik kurul gönderileceğini açıklıyordu. Ali Rıza Paşa, alınmış olan kararlar kesin ve değişmez olduğuna göre, böyle bir kurulun başarısızlığa uğrayacağı görüşünde idi. İstanbul'daki Uluscu çevreler, Sırrı Bey'in söz etmiş olduğu kurulun, Saruhan mebusu Sabri, Muhtar ve Şeref Beylerden oluşacağına inanıyordu¹¹⁹.

22 Kasım - 5 Aralık 1921 tarihli İstihbarat raporuna göre, bu sırada Padişahla Ankara yönetimi arasındaki anlaşmazlık yavaşça daha kötüye gidiyordu. İstanbul yönetiminin Ankara'nın temsilcisi Sırrı Bey'in dileklerine vermiş olduğu yanıt Ankara yetersiz buluyor; Sırrı Bey, yeniden İstanbul'a dönerek Ankara'dan ultimatom şekli alan bir yanıt getiriyordu. Bu yanıtta, Ankara'nın daha önceki dilekleri yineleniyor ve Padişaha, tutumunu değiştirmesi için kısa bir süre veriliyordu. Padişah yine olumsuz davranırsa, Ankara, Padişahın tahttan indirileceğine dair Şeyh Senusi'den bir fetva almak tehdidinde bulunuyordu. İngiliz İstihbaratına göre, Padişah, bu tehdide boyun eğmiyecekti; ancak, bu gelişmeler, Padişahın aile çevresinde kaygı yaratmıştı¹²⁰.

26 Kasım tarihli İstihbarat raporuna göre, Sırrı Bey, Kâmil adını kullanarak BMM İçişleri Bakanına 21 Kasım'da gönderdiği gizli yazıda ('oldukça güvenilir bir aracından sağlanmış') kısaca şöyle diyordu: Fransız ve İtalyan yönetimleriyle de anlaşarak, Irak ve Filistin'deki Müslüman halk arasında İngiltere'ye karşılıklı hiçbir propaganda yapılmadığına dair, İstanbul yönetiminin İçişleri Bakanına güvence verdim... Saraydaki özel muhabirimizin açıkladığına göre, Padişah, Mustafa Kemal'e Mareşal, Gazi ve Ankara yönetiminin yüksek başkanı rütbe ve sıfatlarının verilmiş olmasından hiç de memnun olmamıştır. Nişan ve terfi vermek Padişahın yetkisindedir; dolayısıyla, Ankara hükümetinin, Padişahın egemenlik haklarını kullanmış olması onu epeyi etkilemiştir¹²¹.

¹¹⁹ FO 371/6580/E 13914, İstihbarat raporu, 12.11.1921.

¹²⁰ İbid., belge no. E 13903, İstihbarat raporu, 22.11.1921 - 5.12.1921.

¹²¹ İbid., İstihbarat raporu, 26.11.1921.

15-21 Kasım tarihli rapora göre, Mustafa Kemal'in temsilcisi olarak nitelenen Sırrı Bey, aynı zamanda, İstanbul yönetimini, ileride Avrupa'ya gönderilecek olan barış delegasyonunun kesinlikle Ankara yönetimi tarafından seçilmesine inandırmaya çalışıyordu. Şeyhülislâmın, Padişahı, bu önerileri kabullenmeye inandırmaya çalışmasına karşın, Padişah karşı çıkmış ve sonuçta kabine, Ankara'ya olumsuz bir yanıt göndermek zorunda kalmıştı¹²².

YUSUF KEMAL VE AHMET İZZET AVRUPA'YA GİDİYOR

Uluscular, Başbakan Dimitris Gunaris başkanlığında bir Yunan kurulunun Bağlaşık başkentlerini gezeceğini ve Doğu Sorunu'nu son bir çözüme bağlamak için, savaştan iki yan arasında yapılacak arabuluculuk koşullarını görüşmek üzere, Bağlaşık devletin yakında Paris'te bir konferans düzenleyeceklerini duyunca, Bağlaşık devlet adamlarıyla ilişki kurarak kendi sorunları konusunda Avrupa kamuoyunu aydınlatmak amacıyla, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'i Roma, Paris ve Londra'ya göndermek kararını alıyorlardı¹²³. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yusuf Kemal'in ve ona katılacak kurulun¹²⁴ Londra'ya gidebilmesi için gerekli izni verirken, BMM yönetimi aşırı dilekler öne sürerse, İstanbul yönetimini kullanır umuduyla, ne vakit dilerse Londra'ya ayrı bir kurul gönderebileceğini, yüksek komiser Sir Horace Rumbold aracılığıyla Sadrazam Tevfik Paşa'ya ivedilikle bildiriyordu¹²⁵.

Yusuf Kemal, İstanbul'a giderek, Osmanlı yönetimini de gideceği yerlerde temsil hakkı isteminde bulununca, İstanbul kabinesi konuyu 26 Şubat'ta uzunca görüşüyor, ama bir karara varamıyordu. Aynı gün veliaht görüşmeye giden İstanbul'daki Fransız yüksek komiseri General Pellé, Türk çıkarlarını zedelemekte olan ikiliği ortadan kaldırmaya Padişahın kabineyi inandıramamasından ötürü üzüntüsünü beyan ediyordu. Veliaht, bu görüşme hakkında Tevfik ve İzzet Paşalara bilgi veriyordu. Son olarak, kabinenin 27 Şubat günkü oturumunda, Yusuf Kemal'e, İstanbul yönetimini Avrupa başkentlerinde temsil etme yetkisinin verilmemesi¹²⁶ ve Ahmet İzzet Paşa'yı ayrı bir kurulun başında Avrupa'ya gönderme kararı alınıyordu¹²⁷.

¹²² FO 371/6497/E 13510, İstihbarat raporu, 15 - 21.11.1921.

¹²³ FO 371/7855/E 1426, Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 6.2.1922; Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul, 1967, s. 254-55.

¹²⁴ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı*, c.II, s. 220 vd.

¹²⁵ FO 371/7854/E 1068, Curzon'dan Rumbold'da kapalı telyazısı, Londra, 31.1.1922.

¹²⁶ FO 371/7945/E 3243, İstihbarat raporu, 17.3.1922.

¹²⁷ Sonyel, op. cit. c. II, s. 221.

İstanbul'daki fiyaskodan sonra, Yusuf Kemal, 1 Mart'ta deniz yoluyla Marsilya'ya hareket ediyor; üç gün sonra da İzzet Paşa, Yusuf Kemal kuru-lundan önce Bağlaşık başkentlerine ulaşmak amacıyla, Yunan işgalindeki ül-kelerden geçen Doğu ekspresiyle Londra'ya gidiyor;¹²⁸ ancak, her iki kurul da, amaçlarında pek başarılı olamıyordu. Bu gelişmelerden sonra arabulucu-luk deneyleri yüce utkuya (büyük zafere) dek sürüyordu.

Temmuz 1922'de, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D.G. Os-borne, müsteşar Sir Eyre Crowe ve yüksek komiser Sir Horace Rumbold, Lord Curzon'u, Padişah yönetimi ve Ankara'nın sözde ılımlılarıyla barış yapmanın önemine inandırmaya çalışıyor, ama başarı sağlayamıyorlardı. On-ların amacı, Tevfik ve İzzet Paşalarla bu konuda işbirliği yapmaktı. Her iki Osmanlı politikacısı, İngiliz yönetiminden, İstanbul yönetimiyle bir anlaş-maya varmayı ve bunu Ankara'ya kabul ettirme işinin hükümete bırakılma-sını istiyorlardı¹²⁹.

İngiliz yüksek komiser vekili Nevile Henderson, o sırada izinli olarak İn-giltere'de bulunan Rumbold'un yokluğunda, Mustafa Kemal'in yerini almaya can atan Ahmet İzzet Paşa'yı, İstanbul yönetimiyle anlaşmaya varmanın, 1920 yılında Damat Ferit'le yapılmış ama uygulanmamış Sevr Antlaşması'nı andı-racağı ve o günkü durumun yinelenmesinden başka birşey olmayacağı yo-lunda uyarıyordu. Henderson, İzzet Paşa'nın, 'kendisini dev aynasında gö-ren, kendini beğenmiş, basit kafalı bir adam olduğu izlenimini yarattığını' ayrıca kaydediyordu¹³⁰.

Tüm çabalara ve İstanbul hükümetinin entrikalarına karşın, arabulucu-luk deneyleri başarısız kalıyor ve Mustafa Kemal komutasındaki Uluscu Ordu, 26 Ağustos 1922'de Yunanlılara karşı saldırıya geçiyordu¹³¹. Bunu 30 Ağustos'ta yüce utku (büyük zafer) izliyor; Eylül ortlarına doğru tüm Yunan ordusu Anadolu'yu terketmek zorunda bırakılıyordu. 11 Ekim'de Mudanya Bırakışması'nın imzalanmasından sonra,¹³² Bağlaşıklar, 27 Ekim'de hem An-kara hem de İstanbul hükümetlerini barış konferansına çağırırken,¹³³ An-

¹²⁸ FO 371/7857/E 3040, belge no. E 3040, Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı, İstanbul, 14.3.1922.

¹²⁹ FO 371/7868/E 7281, Nevile Henderson - Tevfik Paşa görüşmesi, İstanbul, 13.7.1922.

¹³⁰ İbid., belge no. E 7288 ve E 7292, Henderson'dan Balfour'a yazılar, 18.7.1922

¹³¹ Kemalist saldırısı ve yüce utku için bkz. Sonyel, op. cit., c.II, s. 265 vd.

¹³² Mudanya Bırakışması için bkz. Sonyel, ibid., c. II, s. 265 vd.

¹³³ FO 371/7906/E 11637; DBFP 1/XVIII, s. 208-209; İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan Atina ve İstanbul'a te yazıları, 26.10.1922.

kara, temsilci göndermeyi kabullenmekle birlikte, İstanbul hükümetine gönderilmiş olan çağrıdan ötürü Bağlaşıkları protesto ediyor; İstanbul hükümeti konferansa katılırsa, bunun, BMM hükümetinin konferansa katılmasını önleyebileceği uyarısında bulunuyordu¹³⁴. Tevfik Paşa, konferansa karma bir delgasyon gönderilmesini Mustafa Kemal'e önerince,¹³⁵ Uluscu önder, Türkiye'nin ancak BMM yönetimince temsil edilebileceği yanıtını veriyordu¹³⁶. Aynı zamanda, 1 Kasım 1922'de BMM'nde oybirliğiyle kabul edilen yasayla saltanat kaldırılıyor; kişisel egemenliğe dayanan İstanbul hükümetinin 16 Mart 1920 (işgal tarihi)'den itibaren tarihe karışmış olduğu duyuruluyordu¹³⁷.

Bu aşığılamaya dayanamayan İstanbul hükümetinin Sadrazamı Tevfik Paşa, 4 Kasım'da görevden çekilmeden önce, son anda bile İstanbul'daki İngiliz ve Fransız yüksek komiserleri Rumbold ve Pellé ile entrika çevirmeye çalışıyor; onların öneri ve yardımlarını rica ediyordu. 4 Kasım'da Rumbold'a başvuran Tevfik Paşa, erkte kalarak Lozan Konferansı'na bir delegasyon gönderip göndermeme, ya da BMM'nin baskısı altında erkten çekilip çekilmeme konularında görüşünü soruyor; BMM'ni, 'padişahlığı kaldırmaya ve halifelikte değişiklik yapmaya yetkisi olmayan, düzensiz bir biçimde kurulmuş bir meclis' olarak niteliyor, ama Rumbold, ona, bu konuda hiçbir yardımda bulunamıyordu¹³⁸.

Böylece, bir sonuç alamayan Tevfik Paşa, 5 Kasım 1922'de sadrazamlıktan çekilerek, 19 Ekim'de İstanbul'a varan BMM temsilcisi Refet (Bele) Paşa'ya makamını devrediyordu¹³⁹. Tevfik ve İzzet Paşaların erkte geçirmiş oldukları son dakikalar, İngiliz yüksek komiseri Sir Horace Rumbold tarafından şöyle anlatılmaktadır: 7 Kasım'da kendisini görmeye giden Tevfik Paşa'nın, görüşme sonunda ayrılışı sırasında şunlar olmuştu: 'Sadrazam ayrılırken, eski okula (geçmişe) mensup, saygılı ve yaşlı bir Türk Efendisini resmi olarak son

¹³⁴ FO 371/7907/E 11925, Ankara'dan Bağlaşıklara nota, 29.10.1922; FO 371/9176/E 10937, Türkiye Yıllık Raporu, 1922.

¹³⁵ Ibid., belge no. E 11913, Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı, İstanbul, 13.10.1922.

¹³⁶ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı*, c. II, s. 292.

¹³⁷ FO 371/7908/E 12003 ve E 12043, Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazısı, İstanbul, 3.11.1922; *The Daily Telegraph* gazetesi, 2.11.1922.

¹³⁸ FO 371/7908/E12079; DBFP 1/XVIII, s. 226-27, Rumbold - Tevfik Paşa görüşmesi, İstanbul, 4.11.1922.

¹³⁹ FO 371/7907/E 11820 ve FO 371/7908/E 12097, Rumbold'dan Curzon'a gizli yazı ve kapalı telyazısı 5.11.1922.

kez görmüş olduğumu sezmiştim. Karşılaşmış olduğu güçlüklerle ve aşağılık işleme karşın, ağırbaşlı tutumu, ona karşı sempatiyi uyandırmıştı¹⁴⁰.

Ahmet İzzet Paşa ise, Rumbold'la yapmış olduğu son resmi görüşmede, İstanbul yönetiminin görevinden çekilmesine karşı çıktığını; görevden çekildiği için Sadrazamı suçladığını açıklıyor; ayrılmadan önce, Türklerin Yunanlılara karşı kazanmış oldukları utkudan ötürü bir Türk olarak sevinç duyması gerekirken, bir dereceye kadar üzüntü duyduğunu belirtiyordu¹⁴¹. 17 Kasım'da Vahdetin, kendi dileğiyle ve İngiliz hükümetinin koruyuculuğu altında Malta adasına götürülüyor ve böylece, Osmanlı Devleti tarihe geçiyor; Türkiye Cumhuriyeti, bir anka kuşu gibi, onun yıkıntıları üzerinden yükseliyordu.

¹⁴⁰ FO 371/ 7912/E 12643, Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazısı, 7.11.1922.

¹⁴¹ FO 371/7914/E 12936, Rumbold'dan Curzon'a kapalı telyazıları, 7 ve 14.11.1922.